

POVEZIVANJE S DEMOKRACIJOM

PEDAGOŠKI OKVIR ZA OBRAZOVANJE ZA DEMOKRACIJU

Financiranje

Ovaj je projekt financiran sredstvima programa Europske unije za istraživanje i inovacije **Horizon Europe** na temelju Ugovora o dodjeli bespovratnih sredstava br. **101094052**, te sredstvima **UK Research and Innovation (UKRI)** – referentni broj: **10063654**.

Odricanje od odgovornosti

Projekt je financiran sredstvima Europske unije. Iznesena stajališta i mišljenja isključivo su stajališta autora i ne odražavaju nužno stajališta Europske unije ni tijela koje je dodijelilo sredstva. Europska unija ni tijelo koje je dodijelilo sredstva ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

Naslov i licence

Povezivanje s demokracijom: pedagoški okvir za obrazovanje za demokraciju
© 2026 AECED Consortium: (Sveučilište u Lapland — Finska, Sveučilište u Hertfordshire — UK, Marburg Sveučilište — Njemačka, Sveučilište Alberta — Portugal, Riga Tehničko Sveučilište — Latvija, Sveučilište u Zagrebu— Hrvatska).

Ovo je djelo licencirano pod licencom **Creative Commons Imenovanje 4.0 međunarodna (CC BY 4.0)**. Za uvid u primjerak licence posjetite:

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Pristupačnost i uporaba s alatima za čitanje naglas

Ovaj je Okvir osmišljen kako bi omogućio uporabu s alatima za čitanje naglas i asistivnim tehnologijama. Tekst je organiziran u jasnu, numeriranu strukturu i prikazan u logičnom redoslijedu čitanja radi podrške audio-čitanju. Slike i dijagrami sadrže alternativni tekst ondje gdje nose značenje.

Zbog trenutačnih ograničenja platforme, u ovom PDF-u možda neće biti dostupna potpuna navigacija čitača zaslona prema razinama naslova. Pristupačna Word verzija ovoga Okvira dostupna je na zahtjev.

Svi dijagrami i tablice u ovom Vodiču popraćeni su kratkim objašnjavajućim tekstom kako bi se osigurala pristupačnost čitateljima koji koriste čitače zaslona ili alate za čitanje naglas.

Prijedlog citiranja:

AECED Consortium (2026). Connecting with Democracy: A Pedagogical Framework for Education for Democracy. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18466370>

Razvoj Okvira: pisanje, uređivanje, lektura i recenziranje
(Imena su navedena abecednim redom unutar svake partnerske institucije.)

Sveučilište Lapland (Finska)

Pauliina Jääskeläinen; Pilvikki Lantela; Susan Meriläinen; Joonas Vola; Sandra Wallenius-Korkalo;

Sveučilište Zagreb (Hrvatska)

Katarina Aladrović Slovaček; Monika Pažur

Philipps-Sveučilište Marburg (Njemačka)

Kardelen Dilara Cazgir; Veronika Clara Pinzger; Lea Spahn; Susanne Maria Weber

Riga Tehničko Sveučilište (Latvija)

Karine Oganisjana; Rolands Ozols

Sveučilište Aberta (Portugal)

Marta Abelha; Ana Patrícia Almeida; Pedro Abrantes; Cláudia Neves; Juliana Oliveira,

Sveučilište Hertfordshire (Ujedinjeno Kraljevstvo)

Jo Barber; Suzanne Culshaw; Claire Dickerson; Karen Mpamhanga; Philippa Mulberry; Marie Toseland; Philip Woods

Što se može učiniti kako bi se odgovorilo na brojne izazove s kojima se danas suočava demokracija?

Ključni dio odgovora leži u stvaranju prilika da se ljudi povežu s:

- vrijednostima, načelima i mogućnostima demokracije
- ljudskim kvalitetama koje omogućuju razvoj demokracije
- snagom demokratskih odnosa s drugima

Ovaj Okvir uvodi estetsko i utjelovljeno učenje za demokraciju (AELD), koje u središte obrazovanja za demokraciju stavlja učenje kroz pokret, slušanje, osjećaje, odnose s drugima i razvoj svjesnosti.

Mnogi odgojno–obrazovni djelatnici već koriste estetske i utjelovljene metode, a drugi izričito rade na jačanju demokracije kroz građanski odgoj i obrazovanje. Ono što je novo u AELD–u jest namjera povezivanja estetskog i utjelovljenog učenja s njegovanjem demokratskih odnosa i vrijednosti. Za odgojno–obrazovne djelatnike koji su već upoznati s umjetničkim ili utjelovljenim praksama, AELD nudi novu perspektivu kroz koju mogu prepoznati i proširiti demokratski potencijal svojega rada. Za one koji su usmjereni na demokraciju i građanski odgoj i obrazovanje, ovaj Okvir nudi nove praktične ideje.

Zašto je to važno?

Povezivanje s demokracijom ne odnosi se samo na ono kognitivno, što znamo ili mislimo. Povezivanje s demokracijom podrazumijeva oblik učenja koji uključuje ono što osjećamo, opažamo, vrednujemo i činimo, kao i način na koji se odnosimo jedni prema drugima i prema svojem okruženju. Estetsko i utjelovljeno obrazovanje za demokraciju podržava upravo takvu vrstu učenja. Naše je istraživanje pokazalo da ono može:

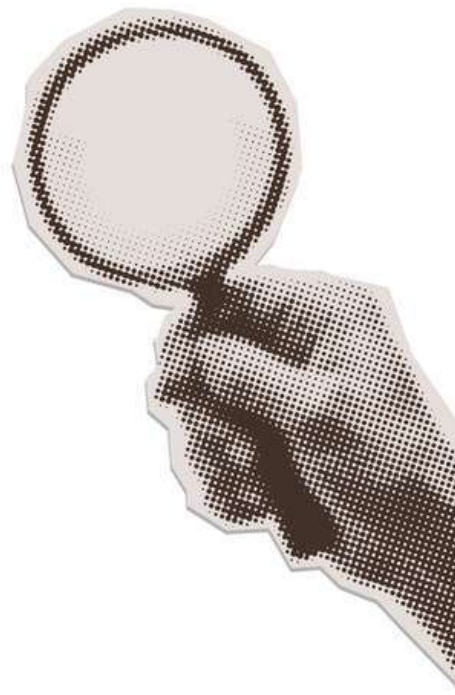
- razvijati kvalitete ključne za demokraciju, poput ljudskosti, poštovanja, empatije i aktivnog slušanja
- povećati svjesnost estetskih i utjelovljenih osjetila, kako bi ljudi sebe i svijet upoznali i razumjeli na različite načine
- poticati demokratičnije načine učenja i stvaranja znanja
- stvarati suradničko učenje kao zajedničko putovanje otkrivanja ispunjeno mogućnostima
- njegovati osjećaj za demokraciju

Ovaj je Okvir namijenjen svima koje zanima obrazovanje za demokraciju — bilo da žele razvijati demokratske kulture, odnose i ponašanja ili istraživati vrijednost umjetničkih i utjelovljenih oblika učenja za inkluziju, sudjelovanje i demokratsku praksu. To uključuje: odgojno–obrazovne djelatnike, sudionike u obrazovanju odraslih i procesima profesionalnog usavršavanja, kao i voditelje, istraživače i kreatore obrazovnih politika u obrazovnim i drugim institucijama i u zajednici. Okvir služi kao ulazna točka prema detaljnijim izvorima koji nude smjernice za praksu estetskog i utjelovljenog učenja za demokraciju.

Shvatite ovaj Okvir kao poziv na istraživanje kako se demokracija može osjećati, živjeti i učiti — zajedno.

Za dublje upoznavanje s AELD-om najbolje je započeti na mrežnoj stranici projekta AECED: www.aeced.org. Tamo možete pronaći:

- **Pedagoški okvir** (ovaj dokument)
- **AECED Smjernice za praksu**, koje nude primjere, aktivnosti i alate za refleksiju
- **Istraživačka izvješća** (D4.4 i D4.5)

Sadržaj

1. Uvod
2. Izazovi s kojima se suočava demokracija
3. Zašto je estetsko i utjelovljeno učenje važno za demokraciju
4. Definiranje estetskog i utjelovljenog učenja za demokraciju
5. Temeljne ideje na kojima se AELD zasniva
6. Ciljane skupine i konteksti za AELD
7. Prilagodba AELD-a u lokalnim, nacionalnim i kulturnim kontekstima
8. Od okvira do prakse

Prilozi

- Pojmovnik
- Studijski konteksti i sudionici/učenici uključeni u AECED
- Resursi AECED-a

1. Uvod

Demokracija se danas suočava s brojnim izazovima i globalnim pritiscima: padom povjerenja u institucije i političke vođe, društvenom i političkom polarizacijom, širenjem dezinformacija, trajnim nejednakostima te preprekama smislenom građanskom sudjelovanju. Pitanje kako se nositi s tim izazovima jedno je od ključnih pitanja današnjice. Projekt AECED (2023.–2026., financiran iz programa Horizon Europe i UK Research and Innovation – UKRI) okupio je istraživačke timove iz šest zemalja (Hrvatska, Finska, Njemačka, Latvija, Portugal i Ujedinjeno Kraljevstvo) kako bi se sustavno bavio s tim problemom.

Važan dio odgovora na navedeno pitanje nalazi se u stvaranju prilika u kojima ljudi osjete snagu demokratskih odnosa s drugima, povezujući se s vrijednostima, načelima i mogućnostima demokracije: s ljudskim kvalitetama koje održavaju demokratski život.

Što podrazumijevamo pod pojmom *povezivanje*? Mislimo na demokraciju kao iskustvo živog i osjetilno doživljenog odnosa, proces u kojem se ideje i mogućnosti demokracije osjete kroz sudjelovanje, refleksiju i interakciju, a ne isključivo kroz misaone procese.

Povezivanje s demokracijom ne odnosi se samo ono što ljudi znaju ili misle. Jednako se važnim smatra učenje koje se odvija izvan onog verbalnog: učenje koje uključuje osjete, osjećaje te tjelesno kretanje i reakcije. Riječ je o razvijanju svjesnosti o estetskim i utjelovljenim aspektima demokracije i demokratskih odnosa te o njihovoj važnosti za njegovanje temeljnih ljudskih kvaliteta.

Istraživanja naglašavaju da naša tijela i osjećaji imaju ključnu ulogu u učenju te nam pomažu razumjeti demokraciju. Posebno su važne aktivnosti koje uključuju kretanje, tjelesnu svjesnost, kreativno izražavanje i refleksiju o estetskim i tjelesnim iskustvima. Takve aktivnosti omogućuju razumijevanje i doživljavanje demokracije na nove, smislenije načine. U ovom ih Okviru nazivamo estetskim i utjelovljenim pedagoškim metodama. One pomažu svima da se povežu s demokracijom — neovisno o dobi, rodu, društvenom sloju ili rasnoj i etničkoj pripadnosti. Ovakav pristup obrazovanju za demokraciju nazivamo estetskim i utjelovljenim učenjem za demokraciju (AELD).

Kao što je prethodno navedeno, povezivanje s demokracijom nadilazi znanje i mišljenje. Ono uključuje učenje koje se odvija bez riječi — kroz osjet, emociju, ritam, gestu, blizinu, tišinu i zajedničku prisutnost. Ovo „*više-nego-verbalno*“ učenje može oblikovati način na koji ljudi u svakodnevnim interakcijama prepoznaju dostojanstvo, različitost, ranjivost, moć i odgovornost, kao i način na koji se demokratski život osjeća, uvježbava i održava u praksi.

Nadovezujući se na ove uvide o povezivanju s demokracijom kroz estetsko i utjelovljeno učenje, projekt AECED razvio je Prototip pedagoškog okvira i Smjernice za praksu, te potom iste implementirao u praksu s ciljem ispitivanja kako ti pristupi mogu podržati estetsko i utjelovljeno učenje za demokraciju u različitim obrazovnim i profesionalnim kontekstima.

Istraživači su, u različitim kontekstima, proveli 19 participativnih akcijskih istraživanja usmjerenih na Prototip okvira i Smjernice, kao i na iskustva sudionika u isprobavanju AELD-a te u korištenju estetskih i utjelovljenih pedagoških metoda.

Istraživanje je provedeno u svih šest partnerskih zemalja na svim razinama obrazovanja: u ranom i predškolskom te osnovnoškolskom obrazovanju, srednjoškolskom obrazovanju, visokom obrazovanju te u obrazovanju odraslih, profesionalnom i organizacijskom učenju.

Rad projekta na AELD-u, Okviru i Smjernicama oslanja se na određene ideje koje su predstavljale temelje provedenog istraživanja.

One uključuju:

- Viziju demokracije kao **demokracije-u-nastajanju** (*democracy-as-becoming*) — u kojoj se demokracija razumije kao proces koji se neprestano stvara kroz estetsko, utjelovljeno i relacijsko iskustvo,
- **Demokratske vrijednosti** — slobodu, jednakost, pravičnost i responzivnost,
- **Načela holističke demokracije** — dijeljenje moći, transformativni dijalog, relacijsku dobrobit i holističko učenje,
- **Responzivnu pedagogiju** — koja naglašava aktivnu ulogu i odgojno-obrazovnih djelatnika i učenika, shvaćajući obrazovanje kao zajednički pothvat utemeljen na uzajamnoj odgovornosti i neprestanom recipročnom učenju,
- *Osjećaj za demokraciju* — sposobnost pažljivog uočavanja, vrednovanja, njegovanja i odgovaranja na osjete, svjesnost, osobine i osjećaje koji su ključni za kvalitetu demokratske prakse i demokratskih odnosa,
- **Uvažavajući pogled** — stav opažanja sebe i drugih s otvorenošću i prihvaćanjem, bez brzog prosuđivanja, uz prepoznavanje različitosti, ali i ranjivosti kao prilika za demokratičnije učenje.

Naših 19 participativnih akcijskih istraživanja pokazalo je da estetsko i utjelovljeno učenje za demokraciju može:

- razvijati kvalitete ključne za demokraciju
- povećati svjesnost estetskih i utjelovljenih osjetila
- poticati demokratičnije načine učenja i stvaranja znanja
- pomoći ljudima da demokraciju razumiju na nove načine, nadilazeći isključivo ono kognitivno
- upriličiti učenje kao putovanje otkrivanja ispunjeno mogućnostima
- njegovati osjećaj za demokraciju

Uvidi proizašli iz provedenog istraživanja korišteni su za doradu prototipnih materijala. Razvijen je ovaj okvir pod nazivom „Povezivanje s demokracijom: pedagoški okvir za obrazovanje za demokraciju” (u daljnjem tekstu: Okvir) te četiri dokumenta koji nude smjernice za praksu u različitim obrazovnim fazama. Svi resursi su dostupni za pregledavanje, preuzimanje, korištenje i prilagodbu. Zajedno, Okvir i Smjernice pružaju temelj za implementiranje estetskog i utjelovljenog učenja za demokraciju.

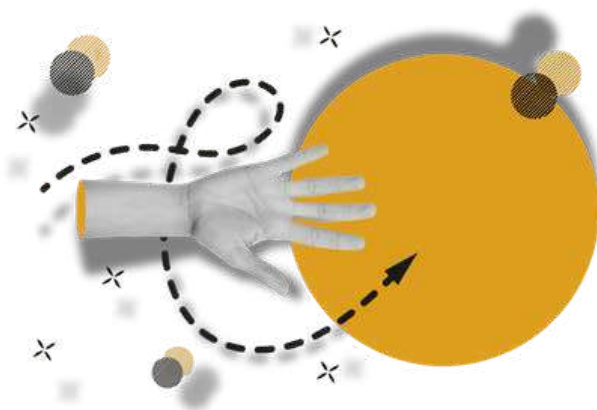

Mnogi odgojno-obrazovni djelatnici na različitim obrazovnim razinama već koriste estetske i utjelovljene pedagoške metode, koje se, kako smo istaknuli, ponekad nazivaju umjetnički utemeljenim i utjelovljenim metodama učenja. Naše istraživanje želi proširiti te pristupe u obrazovanje za demokraciju, u svim nastavnim predmetima i na svim razinama obrazovanja.

Ukratko, smatramo kako je potrebno više estetskog i utjelovljenog učenja za demokraciju jer ono pomaže ljudima istražiti i stvoriti iskustvenu povezanost s kvalitetama, vrijednostima i načelima demokracije. Učinak obrazovanja za demokraciju može se ojačati snažnijim korištenjem i daljnjim inoviranjem estetskog i utjelovljenog učenja.

Pozivamo Vas da istražite ostatak ovog Okvira, a potom i ostale resurse koje je razvio projekt AECED. Više informacija dostupno je na mrežnoj stranici projekta: aeced.org.

Ne zaboravite, Okvir i Smjernice nisu nacrti koje treba rigidno slijediti, već pozivi na uključivanje u AELD i na njegovo kreativno prilagođavanje raznolikim obrazovnim i kulturnim kontekstima diljem Europe i šire.

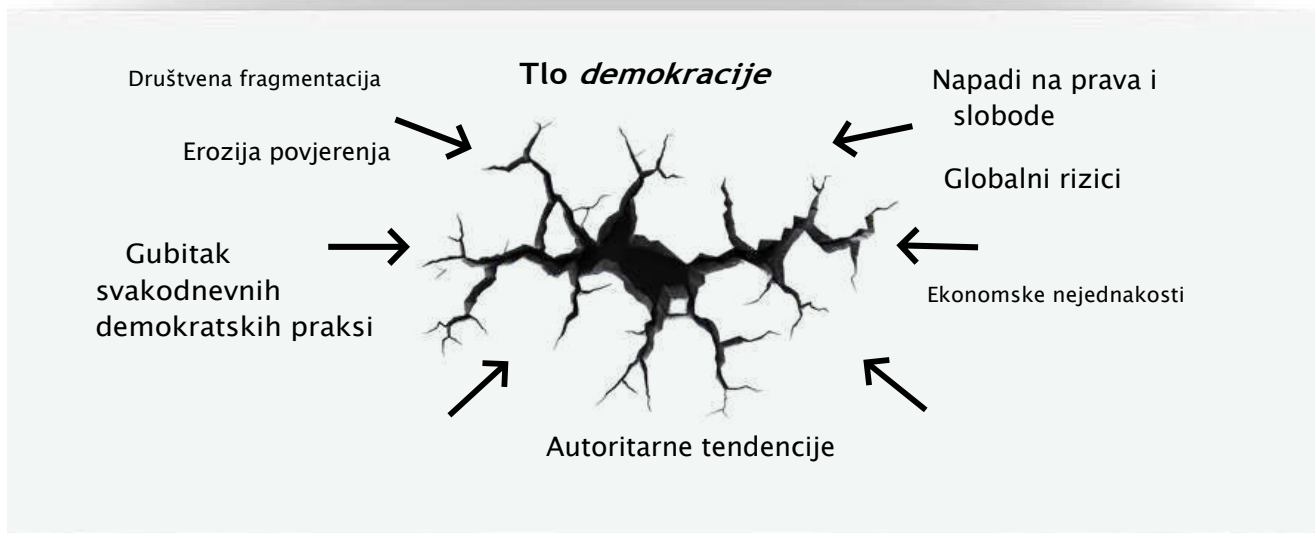
2. Izazovi s kojima se suočava demokracija

Diljem Europe i šire demokracija je sve češće izložena napadima. Mnogi ljudi se ne osjećaju povezani s demokracijom ili su razočarani njezinom svakodnevnom praksom. Političko sudjelovanje, građansko povjerenje i društvena povezanost slabe, dok se demokracija često doživljava kao udaljena, formalna ili tek proceduralna. Ipak, demokracija se oslanja na nešto mnogo manje i krhkije: na svakodnevne *mikroprakse* kroz koje ljudi slušaju jedni druge, pregovaraju, brinu jedni o drugima, te zajednički djeluju.

Kada te osnove oslabe — u učionicama, obiteljima, radnim mjestima i zajednicama — demokracija gubi svoje uporište i legitimitet. Slika A prikazuje učinke potresa i vibracija „tla” demokracije: pokazuje kako višestruki izazovi i napadi mogu nagristi ili raslojiti temelj na kojem se grade demokratski odnosi i institucije, čineći svakodnevne prakse koje održavaju demokraciju još krhkijima.

Slika A: Učinci na demokratsko tlo (izradila Monika Pažur, 2025.)

Slika A: Dijagram prikazuje demokraciju kao nešto što se oslanja na svakodnevne „prakse na razini tla” (načine na koje ljudi slušaju, pregovaraju, brinu, odnose se jedni prema drugima i zajednički djeluju). Prikazuje kako višestruki pritisci — poput društvene fragmentacije, erozije povjerenja, ekonomskih nejednakosti, napada na prava i slobode, globalnih kriza i autoritarnih tendencija — mogu oslabiti ili raslojiti to tlo, čineći svakodnevne demokratske prakse krhkijima.

Izazov podrške demokraciji nije samo društveni i politički — on je i duboko pedagoški. Otvara pitanje kako ljudi mogu aktivno promišljati o tome što znači postajati više demokratskim. Obrazovanje za demokraciju nije samo prenošenje informacija ili poticanje ljudi da usvoje određene vrijednosti, ponašanja ili standarde aktivnog građanstva. Ono mora uključivati ljudsku maštu, osjećaje, emocije i tjelesna osjetila, kao i sposobnost uspostavljanja odnosa s drugima; bez takvog uključivanja postoji opasnost da demokracija ostane apstraktan ideal, umjesto da se doživljava kao proživljena — ili živa — praksa. Učenici i odgojno-obrazovni djelatnici mogu na kognitivnoj razini razumjeti demokratske vrijednosti, ali bez utjelovljenih iskustava — uključujući kretanje, dijalog i zajedničko stvaranje aktivnosti — možda neće osjetiti dobrobit povezivanja s tim vrijednostima putem osjetila u svakodnevnom životu.

Zamislite da ste toliko iscrpljeni stresovima i opterećenjima rada u obrazovanju da jedva možete stajati. Klonete naprijed nad radni stol jer biste inače mogli pasti. Osjećate se nepovezano, obespravljeno i demoralizirano. Sada pogledajte crtež u nastavku (Slika B). Za ovu odgojno-obrazovnu djelatnicu demokracija djeluje teško ostvariva: svaka prilika za sudjelovanje postala je mehanička, a odgovornost se doživljava kao teret. Promatrajući crtež na taj način, podsjećamo se da življenje demokracije nije samo pitanje intelektualnih ideala. Ona također zahtijeva njegovanje doživljajnih, relacijskih i iskustvenih dimenzija učenja koje demokraciju čine opipljivom, osnažujućom i zajedničkom.

Slika B: Crtež pogrbljene figure
(Grafičko bilježenje i ilustracija: Johanna Benz, 2024, Marburg)

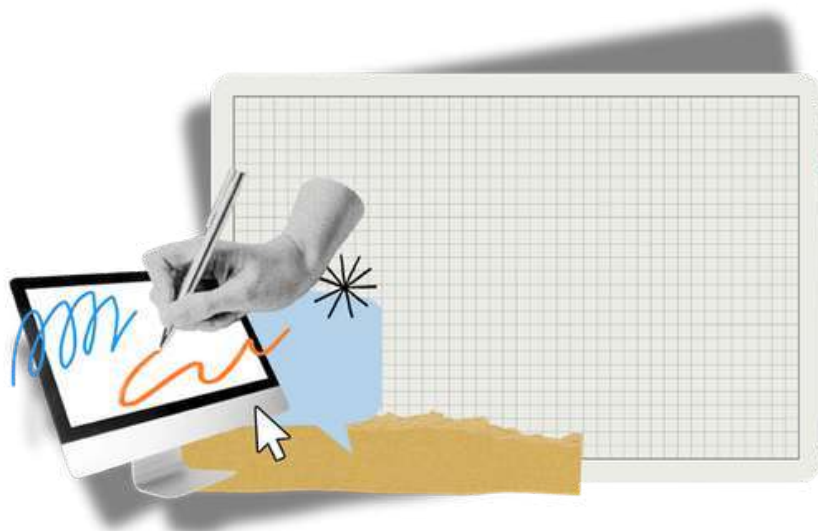
Slika B: Ova slika prikazuje odgojno–obrazovnu djelatnicu pogrbljenu od iscrpljenosti, sugerirajući da demokratsko sudjelovanje može djelovati teško, mehanično ili opterećujuće kada su ljudi preopterećeni. Figura podupire poruku da obnova demokracije nije samo kognitivni proces; ona također uključuje doživljajne, relacijske i utjelovljene dimenzije iskustva.

Istraživanje provedeno u okviru projekta AECED identificiralo je niz prepreka i ograničenja koja otežavaju integraciju i razvoj onih oblika estetskog i utjelovljenog učenja koji su potrebni za promicanje i obnovu demokracije. Te se prepreke i ograničenja razlikuju ovisno o nacionalnom i institucionalnom kontekstu te su oblikovane povijesnim, kulturnim i specifičnim političkim okolnostima.

Jedan oblik koji ta ograničenja često poprimaju jest ono što se uobičajeno opisuje kao performativne i neoliberalne obrazovne politike. Takve su politike tijekom godina utjecale na brojne obrazovne institucije. One imaju tendenciju ograničavati profesionalnu autonomiju i inovativnost odgojno–obrazovnih djelatnika te usmjeravati institucije na procjenjivanje uspješnosti kroz uske, birokratske pokazatelje i financijske ciljeve.

U nekim se kontekstima učinci performativnih i neoliberalnih politika ne osjećaju jednako snažno, no krutosti i pretpostavke ugrađene u kurikulum doživljavaju se kao ograničavajući oblici obrazovanja. Takvi formalni okviri otežavaju uključivanje mašte, osjećaja, kretanja, tjelesnih osjetila, a time i razvijanja sposobnosti uspostavljanja odnosa s drugima. Zajedno s vremenskim pritiscima i hijerarhijskim strukturama odlučivanja, djeluju kao kočnice provedbi participativnih, kreativnih i demokratskih pedagogija. U okviru istraživanja projekta AECED, mnogi su sudionici opisivali da su svakodnevne obrazovne interakcije oblikovane hijerarhijom, menadžerskim očekivanjima, nezadovoljstvom i strahom, zbog čega se nisu osjećali sposobnima slobodno govoriti, preuzeti inicijativu ili utjecati na obrazovne odluke.

Ako obrazovne i druge institucije žele istinski prihvatiti obrazovanje za demokraciju — i samu demokraciju — kao proživljenu, utjelovljenu i estetsku praksu, potrebna je temeljita promjena obrazovanja. Naša iskustva s AELD-om pokazuju da takva promjena može zapravo započeti već malim koracima — primjerice kroz AELD aktivnosti — koje otvaraju prostor za dublju transformaciju.

3. Zašto su estetsko i utjelovljeno učenje važni za demokraciju?

Estetsko i utjelovljeno učenje za demokraciju pruža prilike za istraživanje estetskih i utjelovljenih dimenzija koje su sastavni dio demokracije kao uspješne, žive prakse. Ono doprinosi obrazovanju za demokraciju koje nadilazi apstrakciju i isključivo kognitivno učenje.

U nastavku sažimamo:

- zašto su estetske i utjelovljene dimenzije pedagogije važne za učenje te kako one potiču povezivanje s demokracijom,
- što je istraživanje projekta AECED pokazalo o tome kako AELD može poticati iskustvenu povezanost s demokracijom.

Kako bismo u potpunosti razumjeli način na koji ljudi uče, nužno je prepoznati ulogu estetskih i utjelovljenih dimenzija učenja. Te dimenzije uključuju iskustva poput osjećaja, etičkih i duhovnih senzibiliteta, kreativnih i imaginativnih sposobnosti, ljepote, radosti, patnje, boli i tjelesnih osjetila. One stvaraju značenja te doživljajne procjene, primjerice procjenu je li nešto dobro ili loše (čak i prije nego što to uspijemo izraziti riječima). Estetska iskustva i izrazi uvijek su utjelovljeni i relacijski: događaju se u tijelu i kroz tijelo te u odnosu prema nečemu, nekome ili drugima.

Uvažavanjem međusobne povezanosti osjećaja, osjeta, kretanja i mišljenja otvara se prostor da estetske i utjelovljene dimenzije čovjeka rastu i razvijaju se bez dominantnog naglaska na linearno i logičko mišljenje, koje se uobičajeno privilegira kao primarni oblik kognitivnog znanja.

Takvo učenje cjelovitije je i bogatije. Što više vrednujemo estetske i utjelovljene dimenzije ljudskog iskustva, to se više produbljuje naše razumijevanje svijeta, sebe i drugih. Svjesnost o tim dimenzijama i njihovo njegovanje temelj su demokratske prakse. One imaju važnu ulogu u tome kako ljudi upoznaju i razumiju sebe, kako se povezuju s drugima i sa svijetom te kako razvijaju kvalitete nužne za održavanje demokratskog života, poput poniznosti, poštovanja, empatije, aktivnog slušanja, integriteta, suosjećanja i otvorenosti prema novim mogućnostima.

Nalazi istraživanja projekta AECED upućuju na to da AELD djeluje na dvjema međusobno povezanim razinama. Prvo, njeguje demokratske kvalitete poput empatije, poniznosti, pažljivosti i otvorenosti. Drugo, i jednako važno, sudionicima pruža opipljiva iskustva demokratskih i nedemokratskih odnosa u djelovanju — omogućujući im da osjete kako se moć, povjerenje, odgovornost, uključenost i isključenost ostvaruju u praksi.

Demokracija ne uči samo kroz raspravu ili racionalno promišljanje — ona se također osjeća, opaža i živi kroz tijelo, odnose i kreativna iskustva. Na temelju istraživanja provedenih u 19 participativnih akcijskih studija slučaja u šest europskih zemalja, zaključili smo da estetsko i utjelovljeno učenje za demokraciju može pomoći ljudima — neovisno o rodu, dobi, sposobnostima, društvenom sloju te etničkoj ili rasnoj pripadnosti — da djeluju demokratski i doprinose razvoju demokratskih praksi. Ovi su nalazi sažeti u Tablici A.

Tablica A. Ključni nalazi istraživanja projekta AECED o AELD-u

Naše je istraživanje pokazalo da AELD može:

- razvijati kvalitete ključne za demokraciju, poput empatije, aktivnog slušanja i otvorenosti prema drugima i novim mogućnostima
- povećati svjesnost estetskih i utjelovljenih osjetila, omogućujući ljudima da sebe i svijet upoznaju i razumiju na različite načine, primjerice kroz pojačanu tjelesnu svjesnost
- poticati demokratičnije načine učenja i stvaranja znanja prihvaćanjem otvorenijih, dijaloških i uspostavljenih (su-kreiranih) načina spoznavanja
- pomoći ljudima da razumiju kako se demokracija može spoznavati i tumačiti, istražujući je estetski, tjelesno i u odnosu s drugima
- učiniti učenje putovanjem otkrivanja, odnosno otvorenim, nelinearnim procesom postajanja, ispunjenim mogućnostima
- jačati *osjećaj za demokraciju*, koji uključuje veću svjesnost o osjećajima i tjelesnim osjetilima u demokratskom djelovanju te povezanost s drugima, kao i iskustvenu povezanost s demokratskim vrijednostima i načelima.

Učenje demokracije kroz zajedničko kretanje

Na fakultetu u okviru kolegija posvećenom učenju i demokraciji studenti i profesorica zajedno su osmislili kolektivni projekt temeljen na plesu. Umjesto da usmjerava proces, profesorica je pozvala sudionike da kroz kretanje, improvizaciju i refleksiju istraže kako se odluke mogu donositi zajednički.

U početku su se sudionici osjećali nesigurno. Neki su čekali upute, dok su se drugi ustručavali preuzeti inicijativu. Kako se proces razvijao, vodstvo je počelo fluidno prelaziti s jednih na druge. Sudionici su učili slušati jedni druge, pregovarati o idejama i dijeliti odgovornost za nastajući rad. Napetosti su se javljale kada su se očekivanja razlikovala, no ti su trenuci postali prilike za zajedničku refleksiju, a ne znak neuspjeha.

Na kraju procesa sudionici su opisali da su demokraciju naučili ne kao pojam, nego kao proživljenu praksu. Povjerenje, sudjelovanje, briga i odgovornost doživljeni su kao nužni uvjeti da bi se rad mogao nastaviti. Ples je funkcionirao kao zajedničko istraživanje načina na koji demokracija djeluje — i onoga što zahtijeva — kada se moć raspodjeljuje, a ne nameće.

AECED studija slučaja 10, obrazovanje odraslih, organizacijsko i profesionalno učenje, Njemačka

Pozicioniranje AELD-a u europske okvire demokratskog obrazovanja

Diljem Europe raste zabrinutost zbog krhkosti demokracije, što posljedično usmjerava pozornost na ulogu obrazovanja u održavanju demokratskog života. Niz europskih političkih dokumenata i inicijativa naglašavaju važnost razvoja aktivnog građanstva, poticanja sudjelovanja i uključenosti građana te razvoja demokratske kulture. Vijeće Europe razvilo je sveobuhvatno razumijevanje demokratskih kompetencija kroz Referentni okvir kompetencija za demokratsku kulturu, u kojem se u prvi plan stavljaju vrijednosti, stavovi, vještine, znanja i kritičko razumijevanje kao ključni elementi demokratskog sudjelovanja.

Slično tome, unutar Europske unije inicijative povezane s Europskim prostorom obrazovanja te politički dokumenti o građanskom odgoju i obrazovanju naglašavaju važnost aktivnosti učenika te njihova odgovornog angažmana u demokratskim procesima.

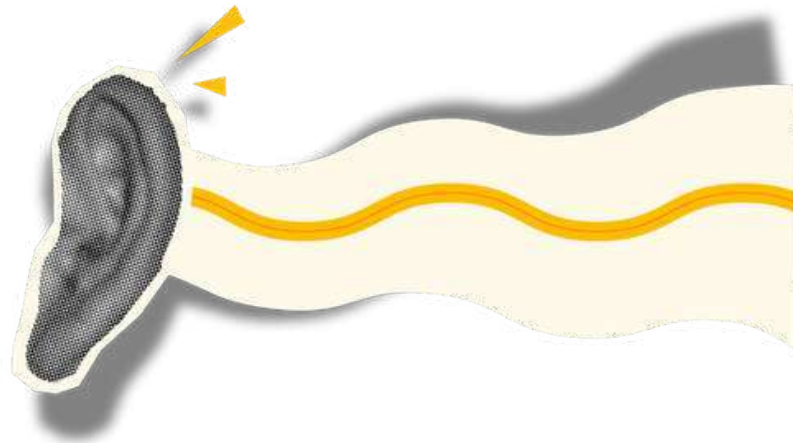
Iako postojeći okviri pružaju važne normativne i političke smjernice, oni se ponajprije usmjeravaju na kognitivne i institucionalne dimenzije učenja za demokraciju. Međutim, unutar europskih rasprava o budućnosti demokracije sve su snažniji pozivi na oblike učenja koji nadilaze prijenos informacija i proceduralno sudjelovanje te uzimaju u obzir iskustvo, odnose i stvaranje značenja. AECED Okvir nadograđuje i dopunjuje europske pristupe stavljajući u središte estetske, utjelovljene, relacijske i afektivne dimenzije obrazovanja za demokraciju.

Istraživanje provedeno u okviru projekta AECED upućuje na to da estetsko i utjelovljeno učenje za demokraciju odgovara na ove izazove djelujući na razini na kojoj se demokratski život uistinu oblikuje – u načinima na koje ljudi osjećaju, doživljavaju, odnose se jedni prema drugima i zajednički djeluju. Oslanjajući se na participativna akcijska istraživanja u različitim obrazovnim kontekstima, projekt pokazuje da estetski i utjelovljeni pedagoški pristupi mogu podržati demokratsko učenje njegovanjem relacijskih kvaliteta, proširivanjem načina spoznavanja te omogućavanjem dijaloških i su-kreativnih oblika obrazovne prakse

Na taj način AELD ne nudi tehničko rješenje za demokratske izazove, nego pridonosi širim europskim nastojanjima da se obrazovanje za demokraciju iznova definira kao proživljen, iskustven i relacijski proces.

U tom smislu AELD doprinosi postojećim europskim okvirima pedagoškom perspektivom koja naglašava demokraciju kao nešto što se u obrazovnoj praksi treba doživjeti, osjetiti i živjeti, a ne samo razumjeti ili raspravljati.

U nastavku donosimo primjer AELD aktivnosti koja ilustrira jedan od načina na koji ovaj pristup može obogatiti obrazovanje za demokraciju.

Izlazimo iz sveučilišne dvorane u dvorište. Studenti razgovaraju, no zamolim ih da na trenutak prekinu razgovor i usmjere se na samo putovanje — da osluhnu okruženje, primijete osjećaje, napetosti i misli koje se javljaju. Osjećaju stopala na asfaltu, zatim na šljunku, pa na mekom šumskom tlu. U tišini ulazimo u šumu iza sveučilišta. Pod nogama osjećam rosu, u zraku se širi miris vlažnog tla. Ptičji zov s jezera iza drveća. Čizme stružu po tlu, odjeća šuška. Čujem vlastito disanje — i njihovo.

Na maloj čistini formiramo krug. Iz ruksaka vadim klupko pređe. Predajem ga prvom studentu i kažem: *Podijeli jedan uvid iz svojega diplomskog rada, a zatim jedan uvid iz rada kolege. Zadrži kraj niti dok prosljeđuješ klupko dalje.*

Jedno po jedno povezujemo se — niti se rastežu preko čistine dok se misli i uvidi međusobno isprepliću. Ponekad se zapetljamo. Čučnemo, saginjemo se, posežemo kako bismo razmršili niti i nastavili. Učimo ne povlačiti nit previše snažno, ali je ni ne pustiti da se opusti do točke u kojoj se povezanost izgubi. Kada klupko padne, podignemo ga. U toj mreži sudjelovanje, su-konstrukcija i zajedničko donošenje odluka postaju opipljivi: put koji dijelimo, znanje koje se prikuplja te solidarnost i izazovi s kojima se susrećemo.

Kada je krug dovršen, započinje novi zadatak: kretati se kao jedno, od šume natrag prema kampusu, pritom zadržavajući mrežu netaknutom. Pregovaramo — riječima i u tišini. Kako hodati uskom stazom, a da nitko ne padne? Kako uskladiti ritam i proći kroz vrata? Na kraju ulazimo unutra. Vrijeme je da pustimo pređu — ali da zadržimo veze koje nas povezuju.

Ovo nas je putovanje podsjetilo da se demokratsko učenje ne odvija samo kroz dijalog. Ono se pojavljuje kroz utjelovljene prakse, zajedničko kretanje i afektivne atmosfere — u ritmu tijela i u težini pređe među rukama. Studenti su osjećali pripadnost, uzajamnu odgovornost i slobodu izražavanja. Pređa je učinila vidljivim ono što često ostaje nevidljivo: međuovisnost, brigu i krhku snagu povezanosti, potičući dijeljenje moći i relacijsku dobrobit. Demokracija u obrazovanju ne samo da se raspravlja nego se i živi, pregovara i su-stvara — osjeća se u tijelima jednako koliko se izgovara riječima. Postaje nešto što možemo dotaknuti, nositi i kroz što se možemo zajedno kretati.

AECED studija slučaja 5, visoko obrazovanje, Finska

4. Definiranje estetskog i utjelovljenog učenja za demokraciju

Estetsko i utjelovljeno učenje za demokraciju nudi načine da obrazovanje za demokraciju bude mnogo više od procesa učenja kojim dominiraju kognitivno i linearno učenje, često preapstraktno za onog koji uči.

Svrha AELD-a

Svrha AELD-a jest integrirati u obrazovanje za demokraciju osjećaje, kretanje, imaginaciju i su-stvaranje. Na taj način nastoji se poticati zajedničko stvaranje značenja, odgovornosti i empatije; te jačati osjećaj društvene i ekološke povezanosti s okolišem. U svojoj biti, AELD nastoji njegovati osobni i zajednički element demokracije, koji se u ovom Okviru opisuje kao *osjećaj za demokraciju*.

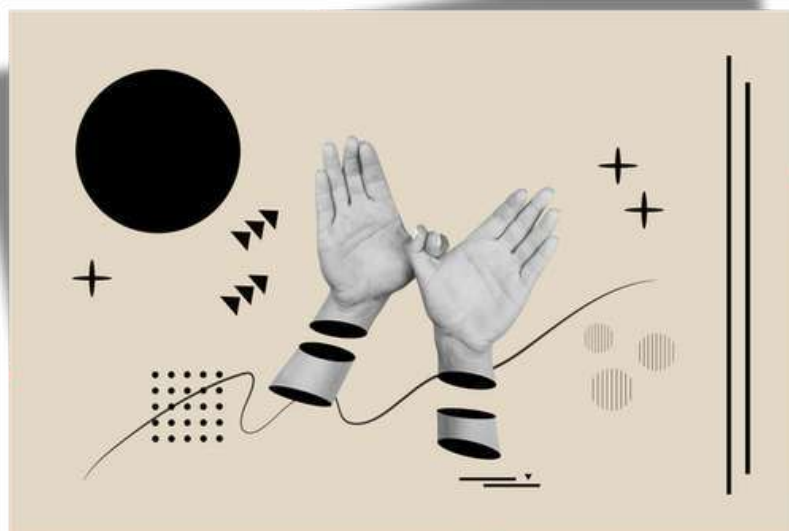
Središnji fokus AELD-a

AELD je način učenja kojim se uključuje cijelo tijelo u procese zajedničkog stvaranja i su-kreiranja značenja. Ono uzima u obzir ne samo razvoj linearnog i logičkog mišljenja, koje obično naglašava kognitivno znanje, nego posebnu pažnju posvećuje i emocijama, osjećajima, osjetima i tjelesnim pokretima, kao i kreativnim, imaginativnim i drugim ljudskim sposobnostima.

AELD vrednuje estetska i utjelovljena iskustva — trenutke ljepote, remećenja sklada, zbunjenosti, čuđenja i emocija — kao poticaje za razumijevanje i transformaciju. Fokus AELD-a usmjeren je na to kako ljudi stvaraju demokraciju kroz tjelesnu aktivnost te kroz kreativne i refleksivne prakse. Ove metode nastoje poticati razumijevanje učenja kao kolektivnog pothvata u kojem se vrednuje briga za druge. AELD naglašava da se demokracija mora doživjeti na osobnoj razini, u svakodnevnim obrazovnim susretima, kako bi postala u potpunosti utjelovljena i kako bi se prepoznala važnost sudjelovanja svake osobe u njenom su-stvaranju.

Ciljevi AELD-a

Jedan od ključnih ciljeva AELD-a jest stvaranje obrazovnih iskustava u kojima demokracija nije tek tema poučavanja, već živo, kolektivno iskustvo. Tablica B prikazuje ciljeve AELD-a. Ti su ciljevi utemeljeni na uvidima proizašlima iz našeg istraživanja te dodatno razrađuju ključne nalaze sažete u Tablici A u Poglavlju 2.

Tablica B. Ciljevi AELD-a

Ciljevi AELD-a su:

- **razvijati demokratske kvalitete** — odnosno kvalitete ključne za demokraciju, poput poniznosti, poštovanja, znatiželje, empatije, aktivnog slušanja, kolektivne odgovornosti te otvorenosti prema drugima i novim mogućnostima
- **povećati estetsko–utjelovljenu svjesnost** — odnosno razvijati estetska i utjelovljena osjetila kako bi ljudi sebe i svijet upoznali i razumjeli na različite načine; primjerice kroz razvoj tjelesne svjesnosti, povjerenja u tjelesnu intuiciju te osvještavanje emocija i relacijske prisutnosti
- **poticati demokratske načine učenja i stvaranja znanja** — pomakom od krutih, hijerarhijskih modela prijenosa znanja prema otvorenijim, dijaloškim i su–kreiranim načinima spoznavanja; to može uključivati i propitivanje postojećih hijerarhija u obrazovanju te osnaživanje učenika i učitelja za zajedničko stvaranje
- **povezivati se s demokracijom na holistički način** — pomažući odgojno–obrazovnim djelatnicima i učenicima da drukčije razumiju kako se demokracija može spoznavati i tumačiti, kroz produbljivanje uvažavanja važnosti nadilaženja isključivo kognitivnog odnosa prema demokraciji te njezina estetskog, tjelesnog i relacijskog istraživanja s drugima; to može biti dio promicanja i unaprjeđenja holističkog učenja integriranjem kognitivnih, emocionalnih i utjelovljenih dimenzija ljudi i njihova učenja.

- prikazati učenje kao putovanje otkrivanja, ispunjeno mogućnostima — odnosno otvoren, nelinearan proces postajanja u kojem sudionici stvaraju neočekivane mogućnosti; to uključuje nadilaženje fiksnih ideja i otvorenost prema „novom viđenju” drugoga i okruženja, kao i šire transformacije sebe, odnosa, institucija i društva kroz dijalog, kreativnost i imaginaciju
- njegovati produbljeni *osjećaj za demokraciju* — odnosno povećanu svjesnost i uvažavanje osjećaja, tjelesnih osjetila i ljudskih kvaliteta važnih za demokratsko djelovanje; osjećaj povezanosti s drugima; te demokratskih vrijednosti i načela — kao i veću otvorenost za učenje od i s drugima.

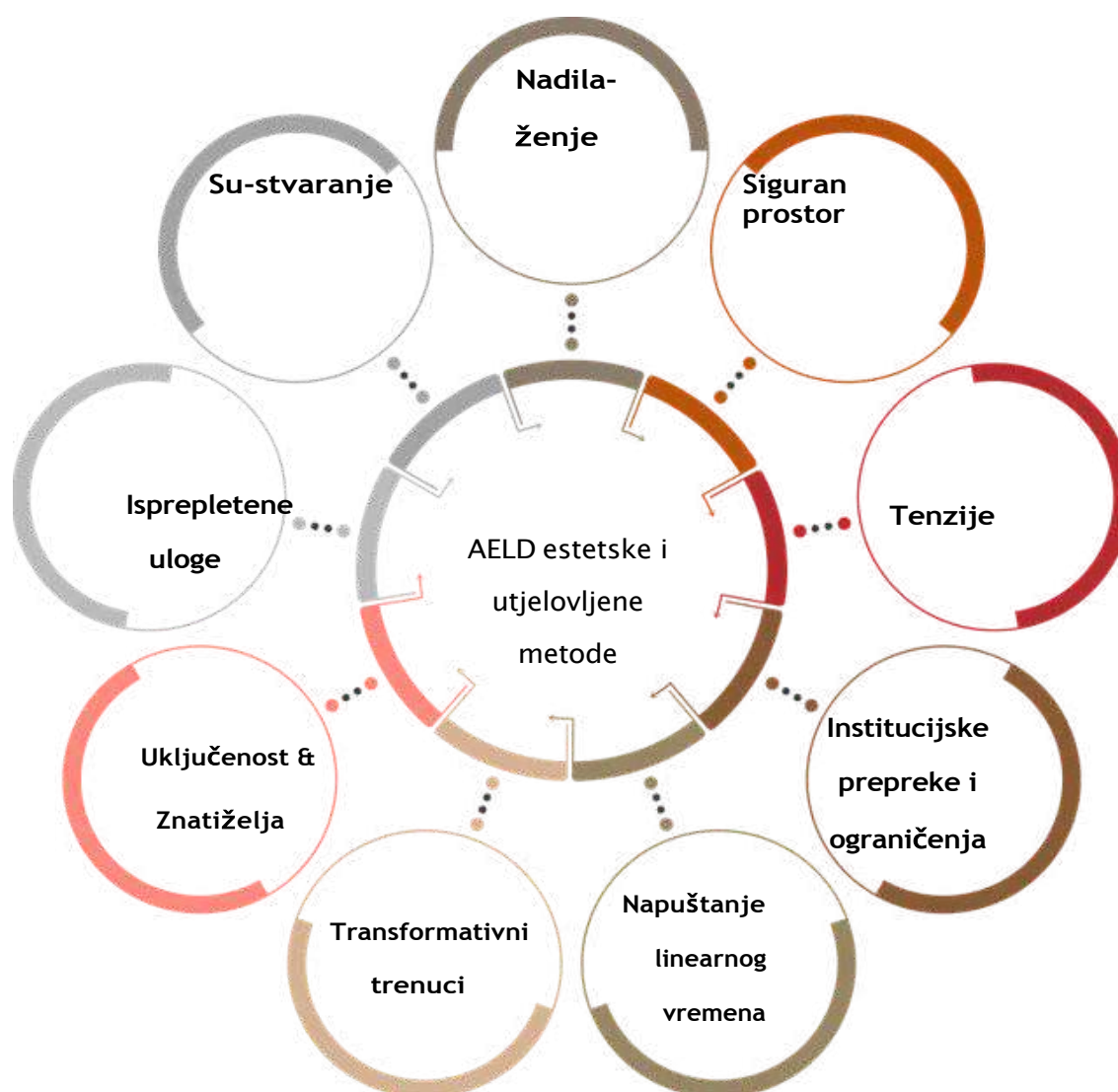
Ukratko, Tablica B pokazuje da AELD nastoji razvijati demokratske kvalitete i sudjelovanje integriranjem kognitivnog, emocionalnog, relacijskog i utjelovljenog učenja.

Praksa AELD-a

Prakse AELD-a oživljavaju učenje kroz tijelo, imaginaciju i odnose. One uključuju tijelo i osjetila, dopuštajući da kretanje, gesta, glas i vizualni izraz postanu načini spoznavanja koji učenje čine opipljivim i doživljenim. Kroz imaginaciju i kreativnost sudionici izražavaju ideje stvaranjem crteža, plesova, priča ili zvukova, otkrivajući nove perspektive o sebi i drugima. Umjetnički utemeljene aktivnosti i kretanje potiču dijalog i refleksiju, nudeći zajedničke „jezike” kroz koje ljudi mogu istraživati odnose, moć i sudjelovanje.

U AELD-u se učenje su-stvara, pri čemu učitelj i učenik dijele odgovornost, grade povjerenje i zajedno oblikuju znanje. Na taj način AELD povezuje učenje s demokratskim vrijednostima. Responzivnost, jednakost, pravičnost i sloboda ne ostaju samo teme rasprave, nego se i žive u praksi, pretvarajući obrazovne prostore u žive primjere demokracije na djelu.

Slika C prikazuje ključna obilježja AELD-a u praksi, identificirana u našem istraživanju te ilustrira kako estetske i utjelovljene pedagoške metode omogućuju i operacionaliziraju ta obilježja.

AELD estetske i utjelovljene metode → omogućuju / aktiviraju / operacionaliziraju → obilježja AELD-a

Slika C: Obilježja AELD-a i pedagoške metode koje ih omogućuju.

Slika C: Dijagram povezuje estetske i utjelovljene metode (primjerice: kretanje, dijalog, kreativno izražavanje, osjetilne i refleksivne prakse) s ključnim obilježjima AELD-a. Prikazuje kako te metode pomažu aktivirati i održavati kvalitete demokratskog učenja, poput su-stvaranja, isprepletenih uloga, uključenosti i znatiželje, transformativnih trenutaka, narušavanja linearnog vremena, rada s napetostima, stvaranja dovoljno sigurnih prostora te snalaženja u institucionalnim preprekama i ograničenjima.

Estetske i utjelovljene pedagoške metode ne odnose se na stvaranje umjetničkih objekata ili izvođenje predstava, već na učenje kroz kreativne procese — otvaranje prostora u kojima ljudi mogu slušati, zamišljati i stvarati.

Primjeri uključuju:

- kolaž, crtanje, slikanje i fotografiju – za vizualno izražavanje percepcija i emocija
- kretanje, ples i dramu – za istraživanje odnosa, identiteta i suradnje kroz tijelo
- pripovijedanje, poeziju i reflektivno pisanje – za artikulaciju značenja i povezivanje iskustava
- zvuk, ritam i izvedbu – za angažiranje pažnje, emocija i kolektivnog izražavanja
- svjesne ili osjetilne vježbe – za produbljivanje svjesnosti o sebi, drugima i okruženju

Ove metode predstavljaju praktična sredstva putem kojih se obilježja prikazana na Slici C omogućuju i ostvaruju u praksi.

Su-stvaranje

Su-stvaranje naglašava ulogu suradnje u razvoju AELD-a, ne samo kao pedagoške metode, već i kao demokratske prakse same po sebi. Svi sudionici doprinose zajedničkim aktivnostima, raspravama i iskustvima te iz njih uče.

Isprepletene uloge

U AELD-u su uloge sudionika najčešće fluidne. Primjerice, učenici se ne pozicioniraju kao pasivni primatelji poučavanja, već kao kompetentni i kreativni akteri, dok su odgojno-obrazovni djelatnici ujedno i učitelji i učenici.

Uključenost i znatiželja

Odnosi se na aktivan, istraživački pristup osmišljavanju i sudjelovanju u aktivnostima — na pažljivost, otvorenost prema novim iskustvima te spremnost na istraživanje ideja, osjeta i odnosa.

Transformativni trenuci

Ovo obilježje podrazumijeva usmjerenost na promjenu, razvoj i transformaciju, ne kao nešto što se nameće „odozgo“, već kao nešto što se su–stvara kroz utjelovljeno uključivanje, kritički dijalog i refleksiju. Estetske i utjelovljene pedagoške metode, uključujući tijelo, imaginaciju i emocije, olakšavaju taj proces jer omogućuju sudionicima da se privremeno užive u nove uloge, glasove i priče — čime im se otvara iskustvo alternativnih stvarnosti u kojima se osjećaju usmjerenije, sigurnije i osnaženije.

Narušavanje konvencionalnog linearnog vremena

U mnogim obrazovnim okruženjima vrijeme je organizirano linearno: nastava slijedi strogi raspored, učenje se razlaže na korake, a napredak se mjeri brzim „usvajanjem gradiva“. U AELD–u se vrijeme koristi drugačije. Otvara se prostor za slobodno vrijeme učenja: vrijeme koje nije ubrzano niti unaprijed strukturirano, kako bi učenici mogli zastati, primijetiti, osjetiti, propitivati i reflektirati. To omogućuje dijalog i dublje stvaranje značenja te podupire kontinuirano preoblikovanje ideja i pretpostavki — a ne samo dovršavanje zadatka do kraja sata.

Tenzije

Napetosti su sastavni dio istraživanja i razvoja AELD–a jer odražavaju složenost demokratske obrazovne prakse. One se često pojavljuju između očekivanja i proživljene stvarnosti, kako na osobnoj tako i na institucionalnoj razini, između potrebe za strukturom i želje za kreativnošću.

Institucionalne prepreke i ograničenja

Institucionalne prepreke i ograničenja oblikuju uvjete u kojima se AELD može razvijati i održavati. Iako se njihovi oblici razlikuju ovisno o nacionalnom i institucionalnom kontekstu, takva ograničenja često odražavaju povijesne, kulturne i specifične političke okolnosti koje ograničavaju pedagoške inovacije. Ovo obilježje naglašava kako institucionalne strukture mogu otežavati demokratsku transformaciju, osobito kada obrazovanje nastoji djelovati kroz estetske, utjelovljene i relacijske pristupe.

Siguran prostor

Važno je da se AELD odvija u prostorima koji sudionicima pružaju osjećaj sigurnosti i podrške, u kojima mogu razviti osjećaj pripadnosti. U samoj srži AELD-a nalazi se ono što bismo mogli nazvati *pedagogijom brige* — način rada koji posvećuje posebnu pažnju emocionalnoj sigurnosti, relacijskoj etici i utjelovljenoj prisutnosti.

Nadilaženje

AELD je osmišljen kako bi poticao učenje kao otvoren, nelinearan proces postajanja, obilježen transformacijom, neizvjesnošću i refleksijom o identitetu. Umjesto unaprijed zadanih ishoda, AELD potiče otvorenost prema novim mogućnostima koje se pojavljuju kroz demokratske odnose. On potiče kretanje izvan unutarnjih i vanjskih ograničenja: izvan naslijeđenih obrazovnih normi, izvan naslijeđenih odnosa moći (utemeljenih na rodu, dobi, rasi i sl.), izvan strukturnih ograničenja te izvan onoga što sudionici u početku doživljavaju kao moguće. Ovo kretanje podržano je utjelovljenim, emocionalnim i imaginativnim praksama koje narušavaju vlastite granice sebe, ali i one kontekstualne.

Gdje se ALED može primjenjivati

Postoji potencijal za primjenu ALED-a svugdje gdje se odvija obrazovanje za demokraciju — uključujući škole, veleučilišta i fakultete, kulturne institucije, radna okruženja te javne prostore za građane. Ondje gdje se ALED već primjenjuje, postoji prostor za nadogradnju i daljnji razvoj postojeće prakse.

Siguran prostor i relacijska dobrobit

Na jednoj radionici profesionalnog učenja odgojno-obrazovni djelatnici i praktičari iz organizacija istraživali su demokraciju-kao-nastajanje kroz vizualne i utjelovljene metode. Neki su sudionici u početku izražavali nelagodu, zabrinuti zbog izloženosti ili prosuđivanja pri radu izvan poznatih formata utemeljenih na raspravi. Facilitatori su usporili proces, dajući prednost pažnji usmjerenoj na utjelovljene reakcije sudionika. Uvedene su jednostavne vježbe prizemljenja, a sudjelovanje je ostalo dobrovoljno. S vremenom su sudionici izvijestili da se osjećaju sve sigurnije za uključivanje — za kretanje, govor ili ostajanje u tišini bez pritiska. Kako se povjerenje razvijalo, skupina je započela otvarati osjetljive teme poput hijerarhije, isključenosti i moći unutar vlastitih organizacija. Sudionici su opisivali kako im je iskustvo da budu susretnuti s prihvaćanjem, a ne s evaluacijom — što je kasnije konceptualizirano kao uvažavajući pogled — omogućilo dublje uključivanje.

Ovo je iskustvo istaknulo da relacijska sigurnost nije dodatak demokratskom učenju, već demokratska praksa sama po sebi. Osjećaj „dovoljne sigurnosti” za drukčije oblike sudjelovanja omogućio je razvoj novih oblika djelovanja i uzajamne odgovornosti.

AECED studija slučaja 10, obrazovanje odraslih, organizacijsko i profesionalno učenje, Njemačka

5. Temeljne ideje na kojima se AELD zasniva

U ovom dijelu objašnjavamo ključne ideje koje pomažu razumjeti AELD. To uključuje pojašnjenje što podrazumijevamo pod pojmom *demokracija-kao-nastajanje*, kao i detaljnije obrazloženje demokratskih vrijednosti, demokratskih načela, responzivne pedagogije, *osjećaja za demokraciju i uvažavajućeg pogleda*. Svaki se od ovih pojmova u nastavku objašnjava zasebno.

Demokracija-kao-nastajanje

AELD je utemeljen na ideji *demokracije-kao-nastajanja*, što podrazumijeva shvaćanje da demokracija nikada nije dovršena. Ona nije samo politički sustav, organizacijski oblik upravljanja ili skup pravila, već živi proces koji je u stalnom kretanju kroz naše djelovanje, odnose i učenje. Demokracija se razumije kao težnja prisutna u svakodnevnim interakcijama koja nastoji poticati sudjelovanje u oblikovanju društvenog i organizacijskog okruženja kao i u donošenju odluka koje utječu na nas.

Demokraciju nitko ne može stvarati sam. Ona je zajednički pothvat u kojem se individualna djelovanja neprestano isprepliću s djelovanjima drugih. Demokratska vrijednost *responzivnosti* (o kojoj će biti riječi u nastavku), primjerice, može se u potpunosti razumjeti tek kada se prepozna da njezino ostvarivanje uključuje tjelesne reakcije i poruke među ljudima. Te tjelesne reakcije i poruke oblikuju stupanj u kojem su kultura i odnosi unutar neke skupine ili organizacije demokratski. Utjelovljene interakcije utječu na to kako se drugi osjećaju u odnosu na sebe i na zajednicu — osjećaju li se uključeno ili isključeno, ravnopravno ili podređeno, slobodno ili neslobodno izraziti se.

Ključno je prepoznati da ljudi u demokraciji ne komuniciraju samo verbalno kroz raspravu, debatu i pisanje. Ljudi također komuniciraju kroz tjelesne poruke koje šalju i primaju; prenose kako se osjećaju i odgovaraju na načine na koje drugi izražavaju svoje osjećaje. Demokracija je proces postajanja jer se pojavljuje kroz kontinuirani i složeni proces interakcije u kojem ljudsko djelovanje istodobno oblikuje odnose u kojima ljudi sudjeluju, ali je tim odnosima i samo oblikovano.

Uvođenje demokratskih praksi u obrazovanje stoga nije samo pitanje poučavanja o demokraciji, već i zajedničkog učenja *kroz* demokraciju — njezinim prakticiranjem i promišljanjem u učionici i drugim obrazovnim okruženjima.

Nelinearno učenje i “nadilaženje”

U jednoj srednjoj školi učenici i učitelji uključili su se u AELD aktivnosti koje su kombinirale dramu, kolaž i reflektivni dijalog. Početni susreti djelovali su fragmentirano. Neki su učenici bili snažno uključeni, dok su drugi propitivali relevantnost kreativnih pristupa učenju o demokraciji.

Napredak nije bio linearan. Trenuci entuzijazma izmjenjivali su se s otporom ili povlačenjem. Umjesto da „ispravljaju” proces, učitelji su poticali učenike da ostanu u „neizvjesnosti“ i nastave zajednički reflektirati o onome što se događa.

Postupno su se ranija iskustva počela vraćati u novim oblicima. Kolaž izrađen nekoliko tjedana ranije potaknuo je kasnije rasprave o pravednosti. Dramska skica koja je u početku djelovala razigrano postala je referentna točka za razgovore o glasu i isključenosti. Učenje se odvijalo kroz ponovno vraćanje i reinterpretaciju iskustava, a ne kroz linearno napredovanje korak po korak.

Sudionici su prepoznali da je demokratsko učenje nelinearan proces. Ono se razvija tijekom vremena, kroz ponavljanje i relacijsko uključivanje — odražavajući demokraciju kao nastajanje, trajni i nedovršeni proces.

AECED studija slučaja 11, srednjoškolsko obrazovanje, Latvija

Demokratske vrijednosti

U središtu AELD-a nalaze se temeljne demokratske vrijednosti:

- sloboda
- jednakost i pravičnost
- responzivnost

Ove su vrijednosti ključne za promicanje ljudskog dostojanstva, ljudskih prava, poštovanja i prihvaćanja kulturne raznolikosti u svim njezinim oblicima — uključujući isprepletene dimenzije roda, rase, dobi, sposobnosti, socioekonomskog podrijetla i drugih identiteta. One također podupiru sudjelovanje, pravdu, pravednost i jednake mogućnosti. Utjelovljujući ove vrijednosti, AELD nastoji poticati okruženje oslobođeno opresije, utemeljeno na povjerenju i uključivosti.

Okvir stavlja u prvi plan ove demokratske vrijednosti zato što su se u istraživanjima projekta AECED iznova pokazale kao temeljne za demokratske odnose u obrazovnoj praksi. Druge demokratske vrijednosti nisu isključene; naprotiv, ove tri djeluju kao generativna uporišta kroz koja se mogu istraživati i razvijati dodatne vrijednosti i prakse.

Sloboda

Sloboda znači stvaranje prostora u kojima sudionici mogu istraživati, zamišljati i slobodno se izražavati, na načine koji ne narušavaju slobodu drugih. Ona podrazumijeva izgradnju okruženja koje razgrađuje opresiju, nasilje, zlostavljanje ili viktimizirajuća ponašanja te potiče otvorenost prema sebi i drugima. Sloboda, kao sastavni dio obrazovanja za demokraciju, odnosi se na stvaranje prilika za produbljivanje razumijevanja da je naša sloboda utemeljena na slobodi drugih, a ne na slobodi izoliranog pojedinca.

Jednakost i pravičnost

Vrijednost jednakosti i pravičnosti odražava načelo prema kojem, polazeći od prepoznavanja da je svaka osoba vrijedna te da su glas, tijelo i iskustvo svakoga važni, nitko ne bi trebao biti isključen iz sudjelovanja. Jednakost podrazumijeva da svatko ima ista prava i odgovornosti: primjerice, da odgojno-obrazovni djelatnici i sudionici u obrazovanju za demokraciju imaju jednaka prava i obveze, neovisno o njihovim socioekonomskim i sociokulturnim obilježjima, poput roda, dobi ili etničkog identiteta.

Pravičnost podrazumijeva da svatko dobije ono što mu je potrebno kako bi imao jednake mogućnosti. To, primjerice, može značiti prilagodbu resursa i podrške pojedinim sudionicima kako bi se ublažili nejednaki učinci različitih sociokulturnih podrijetla, rodnih, nacionalnih i rasnih identiteta, dobi ili tjelesnih sposobnosti, koji sudionike obrazovanja za demokraciju različito pozicioniraju u odnosu na dijeljenje moći u obrazovnim interakcijama. Pravičnost stoga uključuje osiguravanje resursa i podrške potrebnih da bi svaki sudionik mogao uspjeti. Istraživanje pravičnosti može također uključivati su-stvaranje prostora za promišljanje hijerarhija moći i autoriteta te za kritičko propitivanje onih hijerarhija koje je potrebno dovesti u pitanje.

U obrazovanju za demokraciju, ozbiljno shvaćanje jednakosti i pravičnosti znači stvaranje prilika za promišljanje nejednakosti, istraživanje načina njihova rješavanja te traženje mogućnosti da svi sudionici — i odgojno-obrazovni djelatnici i učenici — međusobno podržavaju i osnažuju jedni druge.

Nejednakost, rod i utjelovljena svjesnost

U jednom online kolegiju za obrazovanje učitelja, odgojitelji i učitelji razredne nastave istraživali su demokraciju kroz estetske i utjelovljene aktivnosti prilagođene digitalnom okruženju. Jedna je aktivnost pozvala sudionike da reflektiraju vlastite pedagoške prakse koristeći slike i jednostavne poticaje za kretanje.

Tijekom refleksije nekoliko je odgojno-obrazovnih djelatnika postalo svjesno načina na koje rodna očekivanja oblikuju interakcije u učionici — tko govori, tko posreduje u sukobima i tko preuzima emocionalni rad. Ti su obrasci često prepoznati s određenom nelagodom, uključujući i osvještavanje vlastitih uloga sudionika u njihovu reproduciranju.

Rasprave u malim skupinama otkrile su slične obrasce u različitim ulogama i okruženjima sudionika (primjerice slične trenutke oklijevanja, autocenzure ili nesigurnosti pri razgovoru o nejednakosti). Nekoliko je sudionika istaknulo da im je online okruženje djelovalo sigurnije jer im je pružalo veću kontrolu nad načinima sudjelovanja — primjerice više vremena za razmišljanje, mogućnost korištenja chata ili govorenja bez iste razine vidljivosti i trenutačnog prosuđivanja kao u fizičkom prostoru.

Sudionici su također naglasili da im je utjelovljena refleksija pomogla doživjeti nejednakost ne samo kao apstraktan problem, nego kao nešto što se živi kroz svakodnevne geste, uloge i očekivanja. Umjesto nuđenja gotovih rješenja, proces je poticao razvoj kritičke svjesnosti: podržao je odgojno-obrazovne djelatnike u prepoznavanju načina na koje se nejednakosti ostvaruju u praksi te otvorio prostor za zamišljanje pravednijih odnosa.

AECED studija slučaja 16, strukovno obrazovanje učitelja, Portugal

Responzivnost

Responzivnost ne znači samo sudjelovanje u raspravama, već i pažnju usmjerenu na tjelesne reakcije kao dio utjelovljene djelatnosti. Ona podrazumijeva holističko slušanje — slušanje drugih cijelim tijelom. Biti responzivan znači su–stvarati sigurne prostore za zajedničko učenje, ulažući zajednički napor u izgradnju sigurnih okruženja poučavanja i učenja u kojima učenici i odgojno–obrazovni djelatnici zajedno promišljaju, zajedno djeluju i zajedno postaju, brinući jedni o drugima. Responzivnost uključuje i stvaranje prilika za produblјivanje situacijske osjetljivosti te odgovora na raznolikost lokalnih kultura, mjesta, društvenih identiteta, politika, odnosa moći i osnaživanja. Jedna od praksi za njegovanje responzivnosti u obrazovanju za demokraciju jest poticanje interakcije i refleksije.

Povezivanje vrijednosti

Sve su ove vrijednosti međusobno isprepletene. Primjerice, sloboda treba uzimati u obzir jednakost i pravičnost kroz responzivnost i empatiju prema drugima. Ove vrijednosti ne promatramo samo kao apstraktne pojmove, već i kao utjelovljene aktivnosti ili vještine koje se očituju u našim svakodnevnim praksama i koje je moguće kontinuirano razvijati. Kada razumijemo kako se te vrijednosti pojavljuju — ili bivaju zanemarene — u našim uzajamnim, utjelovljenim susretima, možemo učiti kako ih dalje razvijati kroz tjelesne prakse.

Demokratska načela

Ova načela nastoje opisati što znači demokraciju–kao–nastajanje implementirati u praksu. Postoje četiri načela koja smatramo posebno korisnima za razumijevanje demokracije–kao–nastajanja. Ona su nam poslužila kao teorijska uporišta na kojima gradimo AELD. Ta su načela:

- dijeljenje moći
- transformativni dijalog
- holističko učenje
- relacijska dobrobit

Ova se načela ponekad nazivaju i dimenzijama demokracije, jer nam govore što je demokratskoj praksi potrebno i što bi ona trebala uključivati. Stoga ih razumijemo kao prijedloge koji nude smjernice za djelovanje u stvaranju demokracije kao procesa nastajanja. Ona nisu normativne upute koje bi se trebale mehanički primjenjivati u praksi, već ih je prikladnije promatrati kao predložene okvire koje odgojno–obrazovni djelatnici, učenici, kreatori politika i institucije mogu tumačiti i primjenjivati u skladu sa svojim kontekstima.

Dijeljenje moći

Dijeljenje moći odnosi se na aktivno uključivanje ljudi u oblikovanje institucija, kulture i odnosa koji čine njihovo društveno i organizacijsko okruženje. Ono podrazumijeva mogućnost sudjelovanja u donošenju odluka, ali i postojanje mehanizama putem kojih se nositelji moći mogu pozvati na odgovornost. Dijeljenje moći znači da sudionici mogu ostvarivati slobodu djelovanja, osjećanja i mišljenja, što uključuje i preuzimanje inicijative za stvaranje novih mogućnosti. Sloboda, međutim, nije apsolutna; neka su djelovanja uokvirena ili ograničena zajedničkim pravilima.

Dijeljenje moći ne znači odsutnost strukture, zajedničkih pravila ili odgovornosti. Naprotiv, demokratska praksa počiva na zajedničkim normama i na spremnosti pojedinaca — uključujući odgojno-obrazovne djelatnike — da preuzmu odgovornost za stvaranje i održavanje sigurnih, povjerljivih i pravednih okruženja za učenje. U obrazovnim kontekstima sloboda učenika često je omogućena upravo zato što odgojno-obrazovni djelatnici nose posebne odgovornosti, uključujući i intervenciju kada je to potrebno radi zaštite relacijske dobrobiti.

Transformativni dijalog

Načelo transformativnog dijaloga podrazumijeva razmjenu i istraživanje različitih stajališta, sudjelovanje u raspravi te produbljivanje međusobnog razumijevanja. Da bi dijalog bio transformativan, potrebno je ispuniti određene pretpostavke. Primjerice, mora se odvijati uz međusobno poštovanje sudionika i različitih perspektiva, uključujući i one koje mogu djelovati izazovno ili nelagodno. Također zahtijeva aktivno slušanje svih iznesenih stajališta. Važno je i da se dijalogu pristupa s jasnom namjerom jačanja međusobnog razumijevanja, poticanja konstruktivne kritike te nadilaženja uskih osobnih ili grupnih interesa.

Transformativni dijalog oslanja se i na otvorenost prema refleksiji o onome što doživljavamo, o onome što se u dijalogu izgovara te o tome kako se pritom osjećamo. Uključuje i spremnost da si damo vrijeme za promišljanje slaganja ili neslaganja, umjesto brzog posezanja za automatskim prosudbama. Jednako je važno i kako komuniciramo s drugima — ne samo kroz jezik koji koristimo, nego i kroz tjelesnu komunikaciju, odnosno tjelesne poruke koje svi šaljemo i primamo, kako je ranije istaknuto u kontekstu demokracije kao nastajanja.

Holističko učenje

Treće načelo jest holističko učenje. U holističkom i bogatom razumijevanju demokracije, rast i razvoj ljudi potiču se kroz sudjelovanje, suradnju i dijalog, koji su sastavni dio demokratske prakse. Holističko učenje koje se razvija unutar demokratske prakse, uključuje razvoj čovjeka u cjelini njegova ljudskog potencijala — ne samo kroz linearno mišljenje koje naglašava kognitivna znanja i vještine, nego i kroz razvoj svjesnosti, osjetljivosti i uvažavanja iskustava. Važna su iskustva poput osjećaja, etičkih i duhovnih senzibiliteta, ljepote, radosti, boli i patnje, kao i svjesnost i razumijevanje tjelesnih osjetila. Težnja ovakvog shvaćanja demokracije jest rast cjelovite osobe i zajednice. Zbog toga se takvo razumijevanje demokracije ponekad naziva i holističkom demokracijom.

Relacijska dobrobit

Relacijska dobrobit odnosi se na kvalitetu odnosa koji postoje među ljudima, zajednicom i širim okruženjem. Demokratski odnosi i zajednice, u svojim najboljim oblicima, potiču osjećaj društvene kohezije, razvijaju samopoštovanje te jačaju osjećaj pripadnosti drugima i okolišu koji dijelimo. Oni njeguju povezanost s drugim ljudima i prirodnim svijetom, kao i sposobnost i otvorenost prema iskustvima koja ljude osnažuju, ohrabruju i ponekad izazivaju. Uz osjećaj pripadnosti, demokratska zajednica potiče i osjećaj osnaženosti te poštovanje individualnosti, različitosti i sposobnosti samostalnog mišljenja. Na taj način demokracija stvara kontekst koji njeguje osjećaj djelovanja i pripadnosti.

Ove se dimenzije međusobno isprepliću i ne postoje odvojeno niti samostalno. Riječ je o idealnim težnjama. Stupanj u kojem se jedna ili više njih razvijaju i postaju dijelom prakse razlikovat će se među različitim kontekstima, kao i ovisno o međudjelovanju svakodnevnih utjecaja — poput lokalnih i osobnih povijesti te kulturnih i institucionalnih čimbenika. Ti čimbenici mogu uključivati zajednička iskustva demokracije, ali i društvena obilježja kao što su status, privilegije, nejednakosti i pristup obrazovanju.

Četiri dimenzije — dijeljenje moći, transformativni dijalog, holističko učenje i relacijska dobrobit — nude okvir za istraživanje načina na koje odgojno-obrazovni odnosi i prakse mogu postajati demokratičnije.

Responzivna pedagogija

Responzivna pedagogija naglašava obrazovnu praksu koja socijalizaciju razumije kao proces složeniji od oblikovanja prema unaprijed zadanim i ujednačenim obrascima. U takvom pristupu ljudi se ne razumiju samo na nove načine, nego su u proces uključeni i tjelesno — kao bića koja osjećaju, opažaju i kreću se. Responzivna pedagogija ističe aktivnu ulogu i odgojno-obrazovnih djelatnika i učenika, naglašavajući da je obrazovanje zajednički pothvat utemeljen na uzajamnoj odgovornosti i kontinuiranom procesu recipročnog učenja. Ona poziva na refleksivnost i svjesnost vlastitih estetskih i tjelesnih reakcija, ali istodobno zahtijeva budnost i responzivnost prema širem kontekstu — uključujući povijest, mjesto, politike i društveno pozicioniranje, poput roda, klase te rasnog ili etničkog identiteta.

Objasnimo to nešto detaljnije. **Responzivna pedagogija u AELD-u** uključuje responzivnost prema pet međusobno povezanih aspekata obrazovanja, i to:

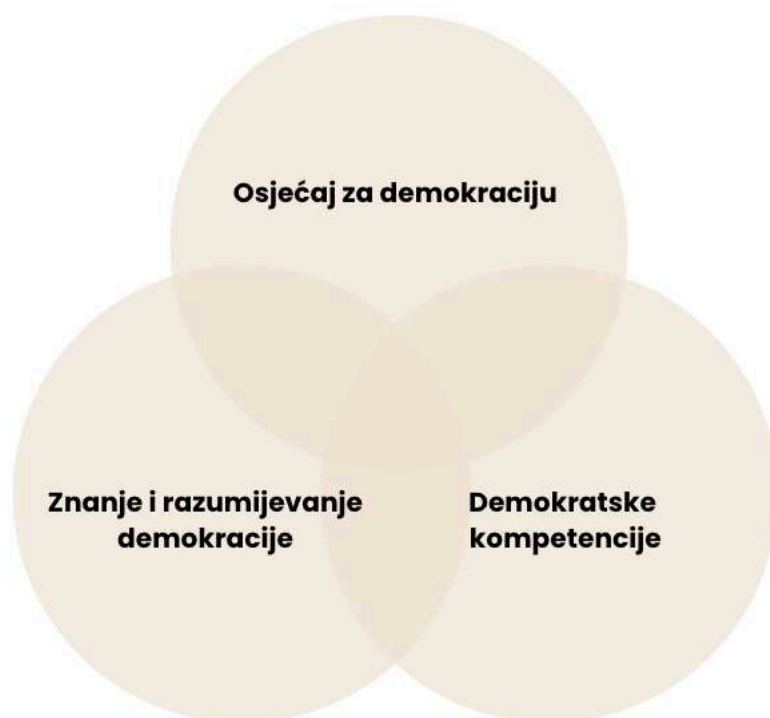
- 1. Obrazovanje kao zajednički pothvat koji uključuje zajedničku odgovornost.**
Učenje se ne prakticira kao jednosmjerni proces od odgojno-obrazovnog djelatnika prema učeniku. Obrazovni odnosi i učenje su-stvaraju se kroz zajedničke aktivnosti i interakcije odgojno-obrazovnih djelatnika, učenika, zajednice, obitelji i drugih dionika.
- 2. Obrazovanje kao kontinuirani tijekom recipročnog učenja.**
Potrebno je njegovanje brižnog odnosa prema vlastitim i tuđim osjećajima i utjelovljenim reakcijama te zajedničko stvaranje što sigurnijih obrazovnih prostora poticajnih za zajednički rast.
- 3. Utjelovljeni odgovori kao sastavni dio procesa učenja.**
Razumijevanje recipročnosti utjelovljenih reakcija podrazumijeva svijest da su i drugi sudionici na sličan način pogođeni vlastitim tjelesnim, emocionalnim i iskustvenim odgovorima te da se učenje odvija kroz međusobno djelovanje tih reakcija.
- 4. Budnost prema kontekstualnim čimbenicima te odgovaranje na okolnosti i njihovo značenje za sudionike obrazovnih aktivnosti i interakcija.**
Takve okolnosti i kontekst čine složen skup čimbenika, uključujući kulturu, povijest, mjesto, obrazovne politike i društveno pozicioniranje u smislu roda, društvene klase, rase i drugih obilježja, kao i načine na koje se ti čimbenici međusobno isprepliću. To međusobno ispreplitanje društvenih čimbenika koji stvaraju ili produbljuju nejednakosti može imati važne implikacije za različita iskustva demokratskih vrijednosti i načela, ali i za stupanj u kojem se sudionici AELD-a osjećaju uključanima, ravnopravno tretiranima i uvažanima.
- 5. Mogućnosti nadilaženja „ja” i „ti”.**
Riječ je o razumijevanju načina na koji je svatko od nas povezan s drugima kroz recipročne utjelovljene reakcije te o tome kako se time otvaraju mogućnosti da se situacije kolektivnog učenja doživljavaju kao su-konstruirane i fluidne, nadilazeći individualističke granice koje nas razdvajaju.

Osjećaj za demokraciju

Obrazovanje za demokraciju uključuje učenje o demokraciji (njezinim institucijama i praksama, ljudskim pravima, nejednakostima, socijalnoj pravdi i drugim temama), kao i razvoj demokratskih vještina (poput sposobnosti pokretanja inicijativa, uključivanja u demokratske aktivnosti ili odgovaranja na njih). Međutim, ono se ne svodi samo na stjecanje znanja i razvoj vještina.

Kako bi ljudi mogli sudjelovati u demokraciji i cijeliti je, važno je razvijati uvažavanje njezinih vrijednosti i načela. To se ne razvija isključivo kroz mišljenje, nego i kroz proživljeno i iskustveno učenje — putem tjelesnih osjetila te isprepletenosti emocija, osjećaja i tjelesnih pokreta, koji zajedno oblikuju način na koji u praksi stvaramo demokratske odnose. Te estetske i utjelovljene dimenzije doživljavanja i osjećanja demokracije čine vrstu senzibiliteta koji nazivamo *osjećajem za demokraciju*.

Slika D prikazuje različite aspekte obrazovanja za demokraciju.

Slika D: Osjećaj za demokraciju u odnosu na ostale ključne aspekte obrazovanja za demokraciju.

Slika D: Ovaj dijagram u obliku Vennova dijagrama prikazuje tri međusobno povezana aspekta obrazovanja za demokraciju: demokratsko znanje (razumijevanje demokracije), demokratske kompetencije (vještine i sposobnosti za demokratsko sudjelovanje) te osjećaj za demokraciju (pažljivost prema proživljenim, doživljajnim, relacijskim i utjelovljenim dimenzijama demokratskog života). Dijagram upućuje na to da se ovi aspekti preklapaju i međusobno osnažuju, umjesto da funkcioniraju kao odvojena područja.

Što je, dakle, *osjećaj za demokraciju*? Riječ je o kvaliteti pažljivosti prema osjetima, svjesnosti, osobinama i osjećajima — njihovom uvažavanju, njegovanju i odgovaranju na njih — koji su ključni za razvoj demokratske prakse i odnosa te za povezivanje s drugima na demokratičnije načine.

Sastavni elementi *osjećaja za demokraciju* obuhvaćaju:

- estetsko–utjelovljenu svjesnost — uvažavanje i osjetljivost za estetsko–utjelovljenu dimenziju ljudskog bivanja te sposobnost učenja iz nje kako bi se odgovaralo drugima i djelovalo demokratičnije
- povezanost — riječ je o svjesnosti i doživljajnoj povezanosti sa sobom, s drugima i sa svijetom čiji smo međusobno povezani dio. Ona uključuje usmjerenost na sebe, usmjerenost na druge te osjetljivost i otpor prema nepravdama. Takva povezanost može pridonijeti razvoju osjetljivosti na nepravdu, osobito kada je povezana s prilikama za kritičku refleksiju i učenje o društvenim, povijesnim i političkim kontekstima.
- kvalitete koje se razvijaju uz demokraciju — uključujući osobine poput poniznosti, poštovanja, empatije, aktivnog slušanja, integriteta i suosjećanja
- doživljaj demokracije koji uključuje osjećaje uvažavanja prema
  - demokratskim vrijednostima — doživljajnu spoznaju vrijednosti slobode, jednakosti i pravičnosti te responzivnosti
  - demokratskim načelima — doživljajne orijentacije prema dijeljenju moći, transformativnom dijalogu, holističkom učenju i relacijskoj dobrobiti, koje uključuju osjećaj vrijednosti i smisla u odnosu na ideje i prakse koje ta načela utjelovljuju.

Uvažavajući pogled

AELD ima koristi od onoga što nazivamo uvažavajućim pogledom te ga istodobno njeguje — kao način gledanja i primanja svijeta bez dominacije i prosuđivanja. To znači promatrati sebe, druge i okruženje s otvorenošću, poštovanjem i znatiželjom, umjesto nastojanja da ih se kontrolira ili kategorizira. Prakticiranje uvažavajućeg pogleda, kao zajedničkog dogovora da se vlastite i tuđe reakcije promatraju s uvažavanjem, otvara put prema sigurnijim okruženjima za učenje.

Reakcije na estetske i utjelovljene aktivnosti mogu potaknuti izazovnije ili dublje oblike ranjivosti nego što je to slučaj pri uključivanju u oblike učenja s izraženijim kognitivnim fokusom. AELD izravno dotiče osobne i često skrivene slojeve iskustva, koji mogu postati zastrašujući ili preplavljujući ako se ne uzme u obzir mogućnost ranjivosti. Cilj uvažavajućeg pogleda jest odmaknuti se od predrasuda i pretpostavki o sebi i drugima. Stoga se on može razumjeti kao etički način opažanja, kroz koji sloboda, jednakost i pravičnost imaju veću vjerojatnost postati utjelovljene stvarnosti. Prakticiranje uvažavajućeg pogleda svjestan je izbor da postanemo responzivniji prema onome što se događa u nama samima, a istodobno otvoreniji i manje skloni prosuđivanju sebe i drugih.

Utjelovljivanje uvažavajućeg pogleda ne znači da se sve prihvaća bez propitivanja, nego da se svemu što se pojavljuje u svakom susretu pristupa s empatičnom i pažljivom procjenom. Uvažavajući pogled stoga predstavlja važan element u stvaranju prostora koji su „dovoljno sigurni” za demokratske načine djelovanja, promišljanja i zajedničkog učenja.

6. Konteksti za primjenu AELD-a te ključni dionici

AELD je namijenjen svima koji su uključeni u obrazovanje i kolektivno učenje — od ranog djetinjstva do odrasle dobi, u formalnim, neformalnim i informalnim okruženjima.

Posebice je interesantan sljedećim skupinama:

- odgojno-obrazovnim djelatnicima — u školama, veleučilištima i fakultetima, obrazovanju odraslih te u kulturnim okruženjima ili javnim prostorima
- učiteljima učitelja, facilitatorima i savjetnicima — koji podupiru obrazovanje odraslih, profesionalno i organizacijsko učenje, te savjetovanje
- voditeljima odgojno – obrazovnih institucija — koji oblikuju kulture i strukture obrazovnih institucija
- kreatorima politika, dizajnerima kurikuluma i donositeljima odluka — koji stvaraju poticajne uvjete za razvoj i širenje AELD-a
- istraživačima i umjetnicima — koji istražuju i su-stvaraju nove načine razumijevanja i ostvarivanja demokracije kroz obrazovanje

AELD tako pripada široj zajednici demokratske prakse, povezujući ljude kojima je stalo do toga kako učenje može održavati, obnavljati i njegovati *osjećaj za demokraciju*.

Bez obzira na to je li AELD već dio nečije prakse ili je čitateljima nov, ovaj se Okvir može koristiti za refleksiju, razvoj i nadogradnju. Može biti koristan onima koji žele produbiti postojeće pristupe, ali i poslužiti kao ulazna točka za prvo upoznavanje s AELD-om.

Naš poziv odgojno–obrazovnim djelatnicima, učiteljima učitelja te facilitatorima obrazovanja odraslih, profesionalnog i organizacijskog učenja jest sljedeći:

- Budite inovativni ondje gdje AELD već postoji. Eksperimentirajte s novim povezivanjima estetskog iskustva i demokratskog sudjelovanja.
- Uvedite AELD ondje gdje se još ne primjenjuje. Isprobajte male, kreativne i utjelovljene aktivnosti — primjerice kretanje, crtanje, stvaranje priča ili zajedničku refleksiju — koje pozivaju učenike da *osjete* demokraciju i zajedno istražuju ideje.
- Reflektirajte i dijelite. Uočavajte što se mijenja kada učenje postaje osjetilnije, relacijsko i otvorenije — uključujući načine slušanja, sudjelovanja i dijeljenja moći — te ta otkrića dijelite s drugima.

Voditeljima odgojno–obrazovnih institucija poručujemo:

- Podržite AELD kao dio svoje organizacijske kulture. Stvorite vrijeme i prostor za eksperimentiranje, suradnju i refleksiju unutar svojih timova.
- Uklonite prepreke. Vrednujte kreativne, estetske i utjelovljene pristupe kao legitimne oblike profesionalne i pedagoške prakse obrazovanja za demokraciju.
- Budite primjer demokratskog vodstva. Potičite slušanje, sudjelovanje i zajedničku odgovornost na razini čitave organizacije.

Kreatorima politika i dizajnerima kurikuluma poručujemo:

- Prepoznajte važnost estetskog i utjelovljenog učenja za demokraciju. Ugradite ga u kurikulume, političke okvire i prioritete financiranja.
- Omogućujte, a ne ograničavajte. Oblikujte politike za AELD koje vjeruju kreativnosti i profesionalnoj prosudbi odgojno–obrazovnih djelatnika.
- Promičite demokraciju i politike obrazovanja za demokraciju kroz sudjelovanje. Razvijajte obrazovne politike u dijalogu s odgojno–obrazovnim djelatnicima i učenicima.

Istraživačima i umjetnicima poručujemo:

- Produbljujte i dokumentirajte razumijevanje AELD–a. Istražujte kako estetske i utjelovljene pedagoške metode otvaraju nove uvide u demokraciju.
- Suradujte s odgojno–obrazovnim djelatnicima i zajednicama. Gradite partnerstva koja dovode u dijalog umjetničke, pedagoške, građanske, učeničke i demokratske perspektive.

Institucionalne prepreke i odgovornost

U jednoj srednjoj školi nastavnik je uveo AELD aktivnosti unutar strogo reguliranog kurikuluma i okruženja snažno usmjerenog na odgovornost i mjerljive ishode. Integracija utjelovljenih i dijaloških praksi uključivala je određeni profesionalni rizik, a nisu svi kolege pokazivali podršku. Početni susreti bili su izazovni. Učenici su ispitivali granice, a pojavljivali su se i trenuci nereda. Umjesto da odustane od pristupa, nastavnik je razjasnio zajednička očekivanja i preuzeo odgovornost za održavanje sigurnog okruženja za učenje.

S vremenom su učenici postajali spremniji preuzimati odgovornost za vlastito sudjelovanje — pažljivije slušati, podržavati vršnjake i promišljati kako njihova djelovanja utječu na druge. Dijeljenje moći razvijalo se usporedno s jasnom strukturom, a ne u njezinoj odsutnosti. Ovo iskustvo pokazalo je da AELD ne uklanja autoritet ni pravila. Naprotiv, ono preoblikuje način na koji se odgovornost prakticira, pokazujući da demokratski odnosi u obrazovanju ovise i o zajedničkoj djelatnosti i o odgovornom vodstvu.

AECED studija slučaja 19, srednjoškolsko obrazovanje, Ujedinjeno Kraljevstvo

Zajednički poziv

Bez obzira na ulogu, svi koji rade s učenjem mogu:

- **Istraživati** — eksperimentiranjem s AELD–om u vlastitim kontekstima.
- **Proširivati** — povezivanjem s drugima i dijeljenjem iskustava.
- **Podržavati** — uklanjanjem prepreka i zagovaranjem estetskog i utjelovljenog učenja kao ključnog dijela obrazovanja za demokraciju.

AELD je istodobno koncept i pokret. On raste ondje gdje ljudi stvaraju uvjete za učenje koji je responzivno, relacijsko, imaginativno i pravedno.

7. Prilagodba AELD-a u lokalnim, nacionalnim i kulturnim kontekstima

AELD nije fiksni model. On zagovara fleksibilan pedagoški pristup koji se može prilagoditi bilo kojem okruženju učenja, poput škola, veleučilišta i fakulteta, neprofitnih ili drugih organizacija. Odgojno-obrazovni djelatnici mogu prilagoditi AELD kako bi odgovarao na potrebe njihove zajednice, tradicije, kulture i konteksta.

AELD se odnosi na načine na koje zajedno učimo, a ne na slijedenje jedne određene metode. U središtu AELD-a nalaze se raznolikost, imaginacija i responzivnost — kvalitete koje mu omogućuju da poprima različite oblike u različitim kontekstima, zadržavajući pritom istu svrhu: integrirati u obrazovanje za demokraciju osjećaje, kretanje, imaginaciju, su-stvaranje, pažnju usmjerenu na brigu i zajedničko stvaranje značenja te njegovati osobni i zajednički *osjećaj za demokraciju*.

Projekt AECED testirao je i dodatno razvio AELD u šest europskih zemalja. Iako je to pružilo vrijedna iskustva u prilagodbi AELD-a različitim europskim kontekstima, potrebna su daljnja istraživanja kako bi se ispitalo na koji se način AELD može prevoditi i primjenjivati u neeuropskim ili znatno drukčijim kulturnim, religijskim i sociopolitičkim kontekstima.

Zašto je prilagodba važna?

Demokracija izgleda i doživljava se drukčije u različitim kulturama, jezicima i povijesnim iskustvima. Tradicije i iskustva estetskih i utjelovljenih aktivnosti i učenja također se razlikuju među ljudima i zajednicama. Različiti su i načini na koje su rano i predškolsko, osnovnoškolsko i visoko obrazovanje, kao i obrazovanje odraslih, profesionalno i organizacijsko učenje, organizirani i vođeni u različitim kontekstima.

Ono što ostaje zajedničko jest potreba za sudjelovanjem, glasom, brigom i zajedničkim učenjem.

AELD najbolje djeluje kada izrasta iz lokalnih korijena — primjerice kada se oslanja na:

- lokalne kulture, priče, pjesme i pokrete koje ljudi već poznaju i kojima vjeruju
- ritmove, politike i tradicije lokalnih obrazovnih sustava
- specifične potrebe, izazove i snage zajednica i organizacija u kojima se AELD prakticira

Prilagodba nije kompromis; ona AELD čini živim i relevantnim, ali zahtijeva dijalog i kulturnu osjetljivost.

Kada odgojno-obrazovni djelatnici rade s lokalnim praksama i kulturnim materijalima, učenje postaje smislenije, a demokratske vrijednosti i načela doživljavaju se kao autentični, relevantni i zajednički.

Kako prilagodba izgleda?

Prilagodba AELD-a može značiti:

- odabir kreativnih oblika koji imaju lokalno značenje, poput kazališta, rukotvorina, pripovijedanja, plesa, digitalne umjetnosti ili aktivnosti u prirodi
- prilagodbu vremena, veličine skupine ili prostora kako bi se uskladili sa svakodnevnim praktičnim okolnostima
- povezivanje načela AELD-a s postojećim kurikulumima, institucionalnim ciljevima ili vrijednostima zajednice
- su-stvaranje aktivnosti s učenicima, odgojno-obrazovnim djelatnicima, voditeljima i zajednicama koje odražavaju njihova proživljena iskustva

Ključno je uključiti se u demokratska načela — dijeljenje moći, transformativni dijalog, holističko učenje i relacijsku dobrobit — dopuštajući im pritom da se prirodno oblikuju u svakom kontekstu.

Kako znamo da je AELD prilagodljiv?

Istraživanja provedena u šest partnerskih institucija projekta AECED pokazala su da AELD uspijeva u različitim okruženjima: od vanjskih i iskustvenih prostora do tradicionalnih učionica, radionica organizacijskog razvoja, obrazovanja učitelja i prostora za obrazovanje odraslih. Svaki je kontekst imao svoje specifične izazove, no kada su se demokratska načela poštovala, AELD je dosljedno stvarao povezanost, znatiželju i brigu.

Čak i u sustavima oblikovanim standardizacijom ili ograničenim resursima, odgojno-obrazovni djelatnici pronalazili su male, ali snažne načine da ožive AELD kroz povjerenje, zajedničko istraživanje i kreativno djelovanje.

8. Od okvira do prakse

Ovaj Okvir nije krajnja točka — on je poziv da započnete i nastavite putovanje.

Upućen je vama — kao odgojno-obrazovnom djelatniku, učitelju učitelja, facilitatoru obrazovanja odraslih, profesionalnog i organizacijskog učenja, ravnatelju, kreatoru politika, dizajneru kurikuluma, donositelju odluka, istraživaču ili umjetniku — da ideje AELD-a oživite u vlastitom kontekstu.

Ne potiče vas se da slijedite fiksnu metodu. Umjesto toga, pozvani ste eksperimentirati, reflektirati i prilagođavati — istraživati što se događa kada obrazovanje za demokraciju postane više estetsko i utjelovljeno, imaginativno i relacijsko.

Smjerovi za daljnji razvoj

Nakon rada s Okvirom možete ponijeti sa sobom:

- inspiraciju — za promišljanje vlastitih postojećih praksi i zamišljanje novih, demokratičnijih, estetskih i utjelovljenih načina uključivanja učenika te pomaganja u povezivanju s demokracijom
- znatiželju — za dublje istraživanje vrijednosti, načela i ideja predstavljenih u Okviru, koje čine temelj AELD-a i daju mu smisao
- motivaciju za praktičnu promjenu — za izgradnju mosta između onoga što ste stekli kroz rad s Okvirom i mogućnosti unapređenja ili uvođenja AELD-a u vlastitu praksu ili instituciju

Pregledajte ovo u Okviru — koristite ovu tablicu kako biste odlučili gdje započeti. Zatim prijedite na Vodič za praktične korake, primjere i alate.

Ako ste	Započnite ovdje u Okviru	Kamo dalje?	Što ćete dobiti
Odgojno-obrazovni djelatnik (bilo koja faza/kontekst)	Poglavlja 3–4 (što je AELD + temeljne ideje) + Poglavlje 6 (prilagodba u različitim kontekstima)	Smjernice za vašu fazu (Rano/Osnovno; Srednje; Visoko; Obrazovanje odraslih/Profesionalno/Organizacijsko)	Primjere praktičnih aktivnosti, poticaje za refleksiju i ideje za prilagodbu AELD-a vašem lokalnom kontekstu
Učitelj učitelja/ facilitator / savjetnik	Poglavlje 4 (temeljne ideje) + <i>uvažavajući pogled</i> (stvaranje „dovoljno sigurnih” uvjeta za sudjelovanje)	Smjernice za fazu + prateći dodatne resurse	Smjernice za facilitaciju, poticaje za refleksiju/eksperimentiranje i načine podrške skupinama s različitim razinama ugođe
Voditelj odgojno-obrazovnih institucija	Poglavlje 1 (izazovi) + vinjete o institucionalnim preprekama + Poglavlje 6 (prilagodba)	Smjernice za obrazovanje odraslih/profesionalno/ organizacijsko + prateći Priručnik + ostali resursi	AELD kao pristup kulturi i uvjetima: što omogućiti, što zaštititi i kako poduprijeti demokratske prakse u institucijama
Kreator politika / dizajner kurikuluma / donositelj odluka	Poglavlja 1–2 (zašto je važno) + Poglavlje 6 (kontekstualna responzivnost)	Smjernice za bilo koju fazu (ovisno o razini na koju utječete) + prateći resursi	Okvir uvjeta koji omogućuju provedbu, fazno razrađene putove implementacije i jezik koji podupire održivo uvođenje (a ne „jedno rješenje za sve”)
Istraživač / umjetnik	Poglavlja 2–4 (zašto/što/temeljne ideje)	Prateći dodatne resurse + Smjernice i Priručnike s primjerima i povezivanjem s praksom	Zajednički konceptualni jezik i ulazne točke povezane s praksom za istraživanje, dokumentiranje i umjetnički utemeljena istraživanja

Počnite s malim koracima, prilagodite lokalno i koristite refleksiju za razvoj kroz iteracije.

Povezivanje sa Smjernicama za praksu

Kako bismo vas podržali u daljnjem radu s Okvirom, na raspolaganju je skup Smjernica za praksu. Ovaj Okvir razmatra zašto i što AELD jest, dok četiri dokumenta Smjernica usmjeravaju na to kako se AELD prakticira.

Postoji po jedan dokument Smjernica za svaku od četiriju obrazovnih faza:

- rani i predškolski odgoj te osnovno obrazovanje
- srednjoškolsko obrazovanje
- visoko obrazovanje
- obrazovanje odraslih, profesionalno i organizacijsko učenje

Svake Smjernice:

- pružaju primjere, aktivnosti i refleksivne alate prikupljene diljem Europe
- nude prilagodljive strategije za različite obrazovne razine i kontekste
- pomažu odgojno-obrazovnim djelatnicima i organizacijama osmisliti, provesti i reflektirati vlastite prakse nadahnute AELD-om

Dostupni su i **dodatni resursi** koji podupiru Okvir i Smjernice. Oni uključuju informacije o istraživanju na kojem se temelje, pozicijske radove o ključnim pojmovima, studije slučaja i videozapise. Sve je dostupno na mrežnoj stranici projekta AECED: www.aeced.org.

Zajedno, Okvir, Smjernice i dodatni resursi čine skupinu resursa:

- Okvir vas utemeljuje u vrijednostima, načelima, konceptualnom jeziku te nudi sažetak zašto je AELD važan i što on jest.
- Smjernice te ideje prevode u živu praksu — pozivajući na refleksiju, kreativnost i eksperimentiranje.
- Prateći priručnici nude dodatne materijale i aktivnosti za daljnje istraživanje.

Istražujte, eksperimentirajte, povezujte se

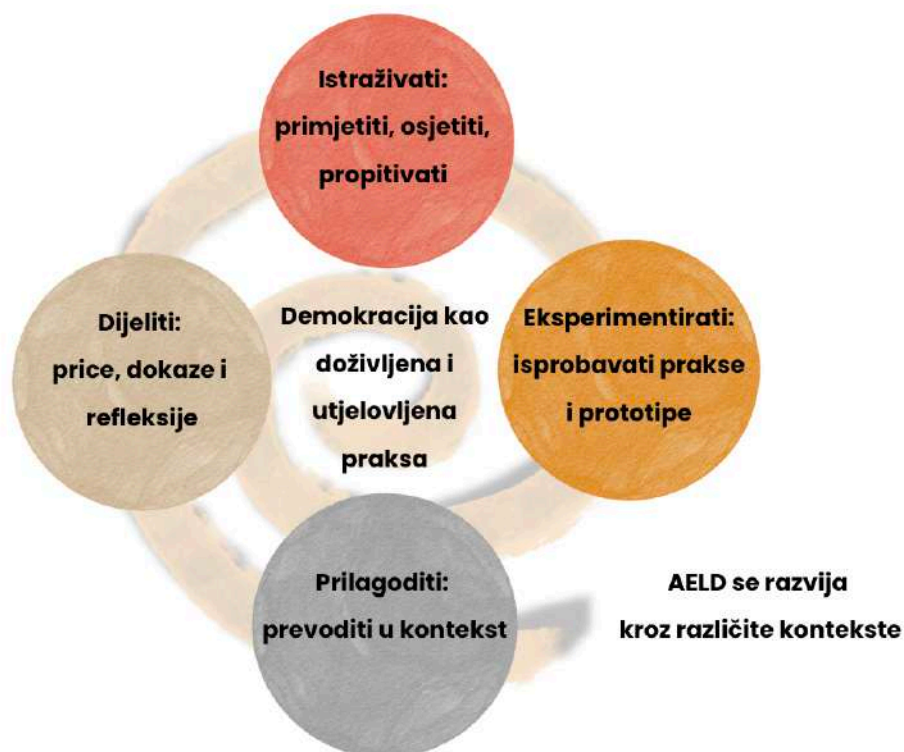
Kako biste nastavili svoje putovanje s AELD–om:

- Istražujte mrežnu stranicu projekta AECED, gdje možete pristupiti Okviru, Smjernicama i dodatnim resursima razvijenima u šest zemalja.
- Eksperimentirajte i reflektirajte — započnite s malim koracima ili nadogradite postojeću praksu, promatrajte koje se promjene pojavljuju i kako drugi na njih reagiraju te dopustite da se praksa i politike demokratski razvijaju.
- Povezujte se s drugima unutar i izvan vlastite organizacije, dijelite svoja AELD iskustva i prilagodbe te se uključujte u raspravu.

Živi proces

AELD nije zatvoren model, već živo i rastuće polje demokratskog učenja. Njegova snaga leži u načinu na koji ga oni koji ga koriste iznova osmišljavaju. Svi koji s njim eksperimentiraju doprinose zajedničkoj inovativnoj praksi — praksi koja uči kako se demokracija može osjećati, utjeloviti i obnavljati kroz učenje — gdje god se u svijetu nalazili.

Istražujući, prilagođavajući i dijeleći AELD u vlastitom kontekstu te sudjelujući u široj raspravi, pomažete održati demokraciju živom — kao nešto što zajedno učimo, osjećamo i stvaramo.

Uvažujući pogled

Način promatranja sebe, drugih i svijeta koji je otvoren, znatiželjan i neosuđujući — usmjeren na ono što se pojavljuje, umjesto na nametanje kontrole. U obrazovanju omogućuje i učiteljima i učenicima da prepoznaju vrijednost onoga što je prisutno te da na to odgovore s empatijom. Ova praksa djeluje kao kontinuirani proces su–stvaranja sigurnih okruženja za učenje u estetskim i utjelovljenim metodama. *Uvažavajući pogled* utemeljen je na pažljivosti i prihvaćanju te potiče uvjete za slobodu, jednakost i pravičnost te responzivnost u obrazovnoj praksi i šire.

Estetsko

Skup osjetila koji ne pobuđuju samo osjećaje, nego i spoznaju, predrefleksivne procese stvaranja značenja te neposredne, emocionalno obojene procjene.

Estetsko i utjelovljeno učenje

Estetsko i utjelovljeno učenje predstavlja oblik holističkog učenja u kojem se uvažava međusobna povezanost osjećaja, osjeta, pokreta i mišljenja. Ono uključuje poticanje rasta i razvoja estetsko–utjelovljene dimenzije ljudskog iskustva bez dominantnog naglaska na razvoj linearnog i logičkog mišljenja, koje je prvenstveno usmjereno na kognitivna znanja.

Estetsko i utjelovljeno učenje za demokraciju (AELD)

AELD nudi načine istraživanja estetskih i utjelovljenih dimenzija koje su sastavni dio procvjetale, žive prakse demokracije — kroz aktivnosti, refleksiju i dijalog. Na taj način pridonosi tome da obrazovanje za demokraciju bude mnogo više od procesa učenja kojim dominiraju apstrakcije, kognitivno usmjereno učenje te linearno i racionalističko mišljenje.

Estetske i utjelovljene pedagoške metode

To su aktivnosti koje uključuju kretanje, tjelesnu svjesnost i kreativno izražavanje, kao i dijeljenje, reflektiranje te učenje iz osjećaja te estetskih i tjelesnih osjeta. One mogu uključivati: kolaž, crtanje, slikanje i fotografiju; kretanje, ples i dramu; pripovijedanje, poeziju i refleksivno pisanje; zvuk, ritam i izvedbu; kao i pažljive ili osjetilne vježbe. Estetske i utjelovljene pedagoške metode mogu ljudima omogućiti razumijevanje i doživljavanje demokracije na nove načine koji su im osobno smisleni. Ove se aktivnosti ponekad nazivaju i umjetnički utemeljenim i utjelovljenim metodama učenja.

Estetsko i utjelovljeno refleksivno promišljanje

Kritičko, propitujuće promišljanje koje otvara i razmatra zahtjevna pitanja o obrascima, vrijednostima, uvjerenjima i pretpostavkama u našim estetskim iskustvima, pri čemu se pažnja namjerno usmjerava na tjelesne reakcije kao sastavni dio procesa učenja.

Umjetnički utemeljene i utjelovljene metode

Vidi: Estetske i utjelovljene pedagoške metode.

Pažljivost

Duboka, trajna kvaliteta pažnje — uočavanje suptilnoga, zanemarenoga i utjelovljenoga. Pažljivost je istodobno kognitivna i etička: stvara prostor za brigu, znatiželju i autentičan susret s drugima.

Tjelesna reakcija

Tijela reagiraju na okruženje — uključujući druge sudionike učenja — kroz pokret, osjete, emocije i misli, svjesno i nesvjesno. Te su reakcije recipročne i odvijaju se istodobno u svim obrazovnim odnosima.

Demokracija–kao–nastajanje

Shvaćanje demokracije kao živog, nedovršenog procesa koji se neprestano stvara kroz naše interakcije, izbore i odnose. Ona nije fiksni sustav, niti samo politički sustav, organizacijski oblik upravljanja ili skup pravila. Demokracija je živi proces u stalnom kretanju — nešto što svakodnevno prakticiramo i obnavljamo kroz način na koji govorimo, slušamo, surađujemo i brinemo.

Demokratska načela

Opisuju što znači prakticirati demokraciju–kao–nastajanje te nude smjernice za djelovanje u stvaranju demokracije kao procesa nastajanja. Vidi natuknice za svaku od vrijednosti: dijeljenje moći, transformativni dijalog, holističko učenje i relacijska dobrobit.

Osjećaj za demokraciju

Ukratko, to je doživljaj demokracije. *Osjećaj za demokraciju* označava kvalitetu pažljivosti prema osjetima, svjesnosti, osobinama i osjećajima — njihovo uvažavanje, njegovanje i odgovaranje na njih — koji su ključni za procvat demokratske prakse i odnosa te za povezivanje s drugima na demokratski način.

Demokratske vrijednosti

To su temeljne demokratske vrijednosti u središtu AELD-a. Vidi natuknicu za svaku od vrijednosti: sloboda, jednakost i pravičnost te responzivnost.

Obrazovanje za demokraciju

Odnosi se na podršku i pripremu pojedinaca za aktivno sudjelovanje u demokratskim društvima i okruženjima te za demokratsko povezivanje s drugima. Obrazovanje za demokraciju uključuje učenje o demokraciji (njezinim institucijama i praksama, ljudskim pravima, nejednakostima, socijalnoj pravdi i drugim temama) te razvoj demokratskih vještina (poput sposobnosti ljudi da pokreću inicijative, uključuju se u demokratske aktivnosti ili na njih odgovaraju). Međutim, ono se ne svodi samo na znanje i vještine. Ono također uključuje podršku i pripremu pojedinaca za demokratsko sudjelovanje i odnos s drugima kroz njegovanje *osjećaja za demokraciju*.

Jednakost i pravičnost

Jednakost i pravičnost temeljne su demokratske vrijednosti u središtu AELD-a te se temelje na prepoznavanju da je svaka osoba vrijedna i da su glas, tijelo i iskustvo svakoga važni. Jednakost zahtijeva da svatko dobije isto: primjerice, da su odgojno-obrazovni djelatnici i sudionici u obrazovanju za demokraciju opskrbljeni jednakim pravima i odgovornostima, neovisno o dobi, rodu, društvenoj klasi, rasnom ili etničkom identitetu te socioekonomskom podrijetlu. Pravičnost zahtijeva da svatko dobije ono što mu je potrebno kako bi mogao uživati jednake mogućnosti: to, primjerice, može značiti prilagođavanje resursa i podrške pojedinim sudionicima kako bi se ublažili nejednaki učinci različitih sociokulturnih pozadina, roda, nacionalnosti, dobi i tjelesnih sposobnosti, koji sudionike obrazovanja za demokraciju različito pozicioniraju u odnosu na načela poput dijeljenja moći u obrazovnim interakcijama.

Utjelovljenost

Holistička perspektiva čovjeka u kojoj je naglasak na razumijevanju međusobnih povezanosti tijela i uma, tijela i okruženja, tijela i drugih tijela te institucija i tijela.

Sloboda

Sposobnost mišljenja, djelovanja i izražavanja na otvoren i odgovoran način. Sloboda je jedna od temeljnih demokratskih vrijednosti u središtu AELD-a. Doživljajna spoznaja vrijednosti slobode može usmjeravati sadržaj i oblik AELD-a, pomažući u oblikovanju načina na koje se stvaraju i dijele okruženja za učenje.

Holističko učenje

Holističko učenje prepoznaje da se učenje ne odvija samo kroz formalnu nastavu ili čitanje, već kroz mnoge medije — poput umjetničkog stvaranja, kretanja, rasprave, gledanja filmova ili zajedničke refleksije o proživljenim iskustvima. U mnogim su slučajevima takva iskustva smislenija od samog formalnog sadržaja, upravo zato što uključuju osjećaje, odnose i utjelovljeno razumijevanje.

Imaginacija

Ljudska sposobnost zamišljanja onoga što još ne postoji, uočavanja mogućnosti i suosjećanja s drugim perspektivama. Imaginacija omogućuje ljudima da ponovno osmisle obrazovanje i demokraciju, čineći transformaciju zamislivom i poželjnom.

Zajednički jezik obrazaca (PLC – *Pattern Language of Commoning*)

Zbirka ponavljajućih obrazaca koji opisuju kako se ljudi kolektivno organiziraju kako bi brinuli o zajedničkim resursima i održavali ih putem demokratskih praksi. Predstavljen u obliku seta kartica, PLC podupire refleksiju, dijalog i kolektivno učenje pomažući skupinama da istražuju i povezuju zajednički jezik obrazaca. Ova je tema detaljnije obrađena u Smjernicama za obrazovanje odraslih, profesionalno i organizacijsko učenje te u pratećem priručniku.

Dijeljenje moći

Dijeljenje moći odnosi se na aktivno sudjelovanje u oblikovanju institucija, kulture i odnosa koji čine naše društveno i organizacijsko okruženje. To uključuje mogućnost sudjelovanja u donošenju odluka koje nas se tiču, pozivanje nositelja moći na odgovornost te doprinos stvaranju novih mogućnosti koje proizlaze iz dijaloga i suradničke interakcije. Također obuhvaća individualno preuzimanje inicijative, izražavanje identiteta i slobodno djelovanje, odnosno ostvarivanje proaktivnosti (pokretanje i provođenje promjena s povjerenjem i uvjerenjem da se one mogu ostvariti), unutar okvira dogovorenih vrijednosti i odgovornosti.

Relacijska dobrobit

Relacijska dobrobit rezultat je međugre individualnosti i povezanosti. Odnosi se na stvaranje društvene kohezije (unutar šireg osjećaja povezanosti) i na razvijanje pozitivnih osjećaja uključenosti kroz sudjelovanje. Potiče osjećaj osnaženosti i visoko samopoštovanje kao člana demokratske zajednice koja vrednuje individualnost — odnosno sposobnost samostalnog mišljenja, razvoja cjelovitih sposobnosti i proaktivnog djelovanja. Takvu zajednicu obilježavaju poticajni uvjeti i odnosi koji podržavaju i obogaćuju otvorenost svake osobe prema vlastitim mogućnostima. Ona također stvara kontekst koji potiče osjećaj pripadnosti te njeguje povezanost s drugim ljudima, prirodnim svijetom i svime onime što njeguje ljudski duh.

Responzivnost

Responzivnost znači pažljivost prema potrebama, glasovima i iskustvima drugih, kao i prema vlastitim tjelesnim izražajima (emocijama, osjetima i mislima) koje se pojavljuju u odnosima s drugima. Ona je jedna od temeljnih demokratskih vrijednosti u središtu AELD-a. Doživljajna spoznaja vrijednosti responzivnosti može usmjeravati i oblikovati sadržaj i formu AELD-a, pomažući u načinu na koji se stvaraju i dijele okruženja za učenje.

Responzivna pedagogija

Responzivna pedagogija nastoji dati praktičan izraz aktivnoj ulozi i odgojno-obrazovnih djelatnika i učenika, naglašavajući da je obrazovanje zajednički pothvat utemeljen na uzajamnoj odgovornosti i kontinuiranom tijeku recipročnog učenja. Ona poziva na refleksivnost i svjesnost vlastitih estetskih i tjelesnih reakcija, ali istodobno zahtijeva budnost i responzivnost prema širem kontekstu — uključujući povijest, mjesto, obrazovne politike i društveno pozicioniranje, poput roda, klase i rase.

Transformativni dijalog

Transformativni dijalog uključuje razmjenu i istraživanje različitih stajališta te sudjelovanje u otvorenoj raspravi utemeljenoj na međusobnom poštovanju sudionika i uvažavanju raznolikih perspektiva. Podrazumijeva pažljivo slušanje svih iznesenih stajališta te stvaranje prostora za dijeljenje konstruktivne kritike. Svrha takvog dijaloga jest nadilaženje uskih osobnih ili parcijalnih perspektiva i interesa, jačanje međusobnog razumijevanja te, imajući na umu opće dobro, pronalaženje područja slaganja, prepoznavanje i produblјivanje razumijevanja trajnih neslaganja te stvaranje novih mogućnosti za zajedničko djelovanje.

Okruženja studija slučaja i sudionici/učenici uključeni u AECED

Slučaj	Partner	Sudionici	Obrazovna faza	Oznaka
1	Hrvatska	učitelji razredne nastave / odgojitelji u dječjim vrtićima	predškolski odgoj i osnovnoškolsko obrazovanje	CR:1
2	Hrvatska	učitelji razredne nastave	osnovnoškolsko obrazovanje	CR:2
3	Hrvatska	nastavno osoblje i poslijedoktorandi	visokoškolsko obrazovanje	CR:3
4	Hrvatska	studenti učiteljskih studija	visokoškolsko obrazovanje	CR:4
5	Finska	nastavno osoblje i studenti	visokoškolsko obrazovanje	FI:5
6	Finska	plesni i pokretni terapeuti, nastavno osoblje	obrazovanje odraslih / profesionalno / organizacijsko učenje	FI:6

Okruženja studija slučaja i sudionici/učenic uključeni u AECED

Case	Partner	Participants	Education phase	Identifier
7	Njemačka	studenti preddiplomskih i diplomskih studija	visokoškolsko obrazovanje	DE:7
8	Njemačka	stručnjaci zaposleni u školama, socijalnom radu, ministarstvu obrazovanja i institucijama socijalne uključenosti, sudionici poslijediplomskog (MA) programa cjeloživotnog obrazovanja	obrazovanje odraslih / profesionalno / organizacijsko učenje	DE:8
9	Njemačka	Njemačka mreža za KPC (stručnjaci, savjetnici, odgojno-obrazovni djelatnici i aktivisti u području zajedničarenja)	obrazovanje odraslih / profesionalno / organizacijsko učenje	DE:9
10	Njemačka	stručnjaci, multiplikatori i facilitatori u području umjetničkog obrazovanja te studenti visokoškolskog obrazovanja u programima obrazovanja učitelja	obrazovanje odraslih / profesionalno / organizacijsko učenje	DE:10

Okruženja studija slučaja i sudionici/učenici uključeni u AECED

Case	Partner	Participants	Education phase	Identifier
11	Latvija	srednja škola — nastavnici, ravnatelji i učenici	srednjoškolsko obrazovanje	LV:11
12	Latvija	nastavnici srednjih škola, ravnatelji i učenici;	srednjoškolsko obrazovanje i obrazovanje odraslih	LV:12
13	Latvija	nastavnici srednjih škola, ravnatelji i učenici	srednjoškolsko obrazovanje	LV:13
14	Portugal	odgojitelji i učitelji u predškolskom i osnovnoškolskom obrazovanju	predškolski odgoj i osnovnoškolsko obrazovanje	PT:14
15	Portugal	odgojitelji i učitelji u predškolskom i osnovnoškolskom obrazovanju	predškolski odgoj i osnovnoškolsko obrazovanje	PT:15

Okruženja studija slučaja i sudionici/učenic uključeni u AECED

Case	Partner	Participants	Education phase	Identifier
16	Portugal	nastavnici u struovnom obrazovanju	obrazovanje odraslih / profesionalno / organizacijsko učenje	PT:16
17	Portugal	nastavnici u strukovnom obrazovanju	obrazovanje odraslih / profesionalno / organizacijsko učenje	PT:17
18	UK	mentori doktorskih studija	profesionalno učenje / visokoškolsko obrazovanje	UK:18
19	UK	učitelji	srednjoškolsko obrazovanje	UK:19

Preporučena literatura

Za dublje istraživanje AELD-a, najbolje je započeti s mrežnom stranicom projekta AECED na adresi www.aeced.org. Ondje možete pronaći:

- Pedagoški okvir (ovaj dokument)
- AECED Vodiče za praksu, koji nude primjere, aktivnosti i alate za refleksiju
- Paket resursa
- Istraživačka izvješća (isporuke D4.4 i D4.5), koja opisuju kako je AELD razvijan i isprobavan te kako su nalazi sintetizirani u šest europskih zemalja:
  - AECED Project. (2024). *National and intra-phase synthesis reports* (Deliverable D4.4). AECED Project. (URL u pripremi)
  - AECED Project. (2025). *Transnational conclusions and evidence-based implications* (Deliverable D4.5). AECED Project. (URL u pripremi)

Pozicijski radovi (dostupni na: <https://aeced.org/resources/>):

- Jääskeläinen, P., Woods, P. A., & Oganisjana, K. (2025, June). The importance of the aesthetic-embodied dimension in learning for democracy [Position paper]. AECED Project
- Woods, P. A. (2024, November). The four dimensions of holistic democracy [Position paper]. AECED Project.
- Woods, P. A., & Pažur, M. (2025, December). Democratic sensibility [Position paper]. AECED Project

Estetsko i utjelovljeno učenje

- Biesta, G. (2017). Letting art teach: Art education after Joseph Beuys. ArtEZ Press.
- Dewey, J. (1934). Art as experience. Minton, Balch & Co.
- Eisner, E. W. (2002). The arts and the creation of mind. Yale University Press.
- Fuchs, T. (2018). Ecology of the brain: The phenomenology and biology of the embodied mind. Oxford University Press.
- Gallagher, S. (Ed.). (2011). The Oxford handbook of the self. Oxford University Press.
- Greene, M. (1995). Releasing the imagination: Essays on education, the arts, and social change. Jossey-Bass Publishers.
- Jääskeläinen, P., Woods, P. A., & Oganisjana, K. (2025). The importance of the aesthetic-embodied dimension in learning for democracy [Position paper]. AECED Project.
- Laban, R. von, & Lawrence, F. C. (1974). Effort: Economy of human movement (2nd ed.). Macdonald & Evans.
- Shusterman, R. (2012). Thinking through the body: Essays in somaesthetics. Cambridge University Press

Demokracija i obrazovanje

- Arendt, H. (1958). *The human condition*. University of Chicago Press.
- Ball, S., & Collet-Sabé, J. (2022). Against school: An epistemological critique. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 43(6), 985–999. <https://doi.org/10.1080/01596306.2021.1947780>
- Biesta, G. J. J. (2011). *Learning democracy in school and society: Education, lifelong learning, and the politics of citizenship*. Sense Publishers.
- Bollier, D., & Helfrich, S. (2019). *Free, fair, and alive: The insurgent power of the commons*. New Society Publishers.
- Collet-Sabé, J., & Ball, S. J. (2024). Without school: Education as common(ing) activities in local social infrastructures—An escape from extinction ethics. *British Journal of Educational Studies*, 72(4), 441–456. <https://doi.org/10.1080/00071005.2023.2298776>
- Collet-Sabé, J., & Ball, S. J. (2023). Beyond school: The challenge of co-producing and commoning a different episteme for education. *Journal of Education Policy*, 38(6), 895–910. <https://doi.org/10.1080/02680939.2022.2157890>
- Dewey, J. (1916). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. Macmillan.
- Mouffe, C. (2000). *The democratic paradox*. Verso.
- Todd, S. (2015). *Toward an imperfect education: Facing humanity, rethinking cosmopolitanism*. Routledge.
- Woods, P. A., & Woods, G. J. (2010). The geography of reflective leadership: The inner life of democratic learning communities. *Philosophy of Management*, 9(2), 81–97. <https://doi.org/10.5840/pom20109213>

Pedagogija estetskog i utjelovljenog učenja za demokraciju

- Dallmayr, F. (2017). *Democracy to come: Politics as relational praxis*. Oxford: Oxford University Press.
- Dewey, J. (1916). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. Macmillan.
- Dewey, J. (1933). *How we think: A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process*. D. C. Heath.
- Dewey, J. (1934). *Art as experience*. Minton, Balch.
- Docherty, T. (2006). *Aesthetic democracy*. Stanford: Stanford University Press.
- Ellsworth, E. (1989). Why doesn't this feel empowering? Working through the repressive myths of critical pedagogy. *Harvard Educational Review*, 59(3), 297–324.
- Freire, P. (2005). *Pedagogy of the oppressed (30th anniversary ed.)*. Continuum.
- Fuchs, T., & De Jaegher, H. (2009). Enactive intersubjectivity: Participatory sense-making and mutual incorporation. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 8(4), 465–486. <https://doi.org/10.1007/s11097-009-9136-4>
- Greene, M. (2007). *Toward a pedagogy of thought and a pedagogy of imagination* [PDF]. Maxine Greene Institute. https://maxinegreene.org/uploads/library/toward_pt.pdf
- hooks, b. (1994). *Teaching to transgress: Education as the practice of freedom*. Routledge.
- Plot, M. (2012). Our element: Flesh and democracy in Merleau-Ponty. *Continental Philosophy Review*, 45, 235–259. <https://doi.org/10.1007/s11007-012-9213-1>

Preporučena literatura

- ♦ Plot, M. (2014). *The aesthetico-political: The question of democracy in Merleau-Ponty, Arendt, and Rancière*. Bloomsbury.
- ♦ Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought*. Basic Books.
- ♦ Mezirow, J. (1991). *Transformative dimensions of adult learning*. Jossey-Bass.
- ♦ Rosa, H. (2020). *The uncontrollability of the world* (J. C. Wagner, Trans.). Polity.
- ♦ Selman, R. L. (2003). *The promotion of social awareness: Powerful lessons from the partnership of developmental theory and classroom practice*. Russell Sage Foundation.
- ♦ Taylor, E. W., & Cranton, P. (Eds.). (2012). *The handbook of transformative learning: Theory, research, and practice*. Jossey-Bass.
- ♦ Woods, P. A., Culshaw, S., Smith, K., Jarvis, J., Payne, H., & Roberts, A. (2023). Nurturing change: Processes and outcomes of workshops using collage and gesture to foster aesthetic qualities and capabilities for distributed leadership. *Professional Development in Education*, 49(4), 600-619. <https://doi.org/10.1080/19415257.2023.2187432>

Demokracija kao nastajanje

- Asenbaum, H. (2022a). Democratic assemblage. In A. Davidian & L. Jeanpierre (Eds.), *What makes an assembly? Stories, experiments, and inquiries* (pp. 249–260). Evens Foundation & Sternberg Press.
- Asenbaum, H. (2023). *The politics of becoming: Anonymity and democracy in the digital age*. Oxford University Press.
- Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway: Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Duke University Press.
- Heinämaa, S. (2018). Embodiment and bodily becoming. In D. Zahavi (Ed.), *The Oxford handbook of the history of phenomenology* (pp. 533–557). Oxford University Press.
- Merleau-Ponty, M. (1968). *The visible and the invisible* (C. Lefort, Ed.; A. Lingis, Trans.). Northwestern University Press. (Original work published 1964)
- Merleau-Ponty, M. (2012). *Phenomenology of perception* (D. A. Landes, Trans.). Routledge. (Original work published 1945)
- Plot, M. (2014). Our element: Flesh and democracy in Merleau-Ponty. *Continental Philosophy Review*, 45, 235–259. <https://doi.org/10.1007/s11007-012-9213-1>
- Plot, M. (2014). *The aesthetico-political: The question of democracy in Merleau-Ponty, Arendt, and Rancière*. Bloomsbury.
- Woods, P. A. (2024). *The four dimensions of holistic democracy* [Position paper]. AECED Project.

Demokratske vrijednosti

- Collins, J., Hess, M., & Lowery, C. (2019). Democratic spaces: How teachers establish and sustain democracy and education in their classrooms. *Democracy & Education*, 27(1), 1-12.
- Council of Europe. (2018). Reference framework of competences for democratic culture: Vol. 1. Context, concepts and model. Council of Europe. <https://rm.coe.int/prems-008318-gbr-2508-reference-framework-of-competences-vol-1-8573-co/16807bc66c>
- Opheim, V. (2004). Equity in education (Analytical report). NIFU STEP.
- Woods, P. A. (2017) 'Freedom: Uniqueness and diversity at the heart of social justice', in P. S. Angelle (ed) *A Global Perspective of Social Justice for School Principals*, Charlotte, NC: Information Age Publishing.

Demokratska načela

- Bächtiger, A., Dryzek, J. S., Mansbridge, J., & Warren, M. E. (Eds.). (2018). The Oxford handbook of deliberative democracy. Oxford University Press.
- Dallmayr, F. (2016). Freedom and solidarity: Toward new beginnings. University Press of Kentucky.
- Dallmayr, F. (2017). Democracy to come: Politics as relational praxis. Oxford University Press.
- Räber, M. (2020). Knowing democracy: A pragmatist account of the epistemic dimension in democratic politics. Springer.
- Woods, P. A. (2021). Democratic leadership. In Oxford Research Encyclopedia of Education. Oxford University Press.

<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.609>

Responzivna pedagogija

- Ashby-King, D. T., Iannacone, J. I., Salzano, M., & Ledford, V. A. (2025). Theorizing critical care: Examining communication instructors' care-based pedagogies. *Communication Teacher*, 39(4), 349-369. <https://doi.org/10.1080/17404622.2025.2489661>
- Khalil, N., Aljanazrah, A., Hamed, G., & Murtagh, E. M. (2023). Teacher educators' perspectives on gender responsive pedagogy in higher education. *Irish Educational Studies*, 43(4), 903-919. <https://doi.org/10.1080/03323315.2023.2174575>
- Mannion, G., Fenwick, A., & Lynch, J. (2013). Place-responsive pedagogy: Learning from teachers' experiences of excursions in nature. *Environmental Education Research*, 19(6), 792-809. <https://doi.org/10.1080/13504622.2012.749980>
- Rychly, L., & Graves, E. (2012). Teacher characteristics for culturally responsive pedagogy. *Multicultural Perspectives*, 14(1), 44-49. <https://doi.org/10.1080/15210960.2012.646853>
- Savage, C., Hindle, R., Meyer, L. H., Hynds, A., Penetito, W., & Sleeter, C. E. (2011). Culturally responsive pedagogies in the classroom: Indigenous student experiences across the curriculum. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 39(3), 183-198. <https://doi.org/10.1080/1359866X.2011.588311>

Osjećaj za demokraciju

- Boler, M. (1999). *Feeling power: Emotions and education*. Routledge.
- Docherty, T. (2006). *Aesthetic democracy*. Stanford University Press.
- Vendrell Ferran, I. (2022). Feeling as consciousness of value. *Ethical Theory and Moral Practice*, 25(1), 71–88. <https://doi.org/10.1007/s10677-021-10244-x>
- Kennedy, D. (2017). Anarchism, schooling, and democratic sensibility. *Studies in Philosophy and Education*, 36(5), 551–568. <https://doi.org/10.1007/s11217-016-9534-3>
- Rosa, H. (2024). *Democracy needs religion* (V. A. Pakis, Trans.). Polity.
- Todd, C. (2014). Emotion and value. *Philosophy Compass*, 9(10), 702–712. <https://doi.org/10.1111/phc3.12167>
- Todd, S. (2023). *The touch of the present: Educational encounters, aesthetics, and the politics of the senses*. SUNY Press.
- Woods, P. A. (2016). Against ideology: Democracy and the human interaction sphere. In E. A. Samier (Ed.), *Ideologies in educational administration and leadership*. Routledge.
- Woods, P. A., & Pažur, M. (2025). *Democratic sensibility* [Position paper]. AECED Project.

Podržavajući pogled

- AECED Project. (2025). Transnational conclusions and evidence-based implications (Deliverable D4.5). AECED Project. (URL forthcoming)
- Jääskeläinen, P. (2023). The reversibility of body movements in reach searching organisational relations (Doctoral dissertation, University of Lapland). <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-396-9>
- Jääskeläinen, P., & Vola, J. (in press). Acceptive gaze in encountering barriers of uncertainties: Openings for organising democratising pedagogies. In S. M. Weber & L. Revsbæk (Eds.), Organizing in times of uncertainty: Research perspectives of organizational education. Springer.